

**Jizzax Davlat pedagogika institutining Pedagogika - psixologiya fakulteti,
Pedagogika - psixologiya yo'nalishi IV – kurs talabasi Haqberdiyeva
Sarvinozning “Kichik maktab yoshi davrida o'quvchilarda bilish
jarayonlarining rivojlanishi” mavzusida yozgan bitiruv malakaviy ishiga**

T A Q R I Z

O'tmishda ajdodlarimiz insonning psixologik qonuniyatlarini, muayyan ilmiy yo'nalishda o'rganmagan bo'lsalarda, biroq allomalarning qo'lyozmalarida mazkur holatlarning namoyon bo'lishi, inson kamoloti borasidagi qimmatli fikrlari hozirgacha yuksak ahamiyat kasb etadi.

Yosh avlodning ta'lim va tarbiya bilan bog'liq psixologik muammolari yirik olimlar, faylasuf va yozuvchilarini ham muntazam jalb etib kelgan.

Hozirgi kunda mamlakatimizda yosh davrlar psixologiyasi va pedagogik psixologiya fanining muhim muammolariga doir qator ilmiy-amaliy tadqiqotlar psixolog olimlar tomonidan olib borilmoqda.

Bolaning psixik rivojlanishini harakatlar keltiruvchi kuchlar murakkab va turli-tumandir. Rivojlanishning mohiyatini qarama-qarshiliklar kurashidan, ichki ziddiyatlar bolaning, psixik rivojlanishini bevosita harakatta keltiruvchi kuchlar, ta'lim va tarbiya jarayonida yuzaga keladigan hamda bartaraf qilinadigan eskilik va yangilik o'rtasidagi qarama-qarshiliklardan iboratdir. Bunday ziddiyatlarga, masalan, faoliyat tomonidan yuzaga keladigan yangi ehtiyojlar bilan ularni qondirish imkoniyatlari o'rtasidagi ziddiyatlar; bolaning o'sib borayotgan jismoniy va ruhni imkoniyatlari bilan esa, tarkib topgan o'zaro munosabat shakllari va faoliyat turlari o'rtasidagi ziddiyatlar; jamiyat, jamoa, katta odamlar tomonidan kundan-kunga ortib borayotgan talablar bilan psixik taraqqiyotning mazkur darajasi o'rtasidagi ziddiyatlar qiradi.

Muallif tomonidan bajarilgan ishning dolzarbligi yana shu bilan xarakterlanadiki, mavzu dorasida ushbu dolzarb psixologik muammoning tahlil qilinganligi, bitiruv malakaviy ishning xulosa va tavsiyalaridan, muallifning shaxsiy mulohozalaridan psixologlar, maktab o'qituvchilari tomonidan talabalar,

o'quvchilar orasida olib boriladigan psixologik yo'nalishdagi tadbirlarda, foydalanish mumkin.

Ish muhim dolzarb masalaga bag'ishlangan. Ishda amaliy ahamiyatga molik bo'lgan adabiyotlardan olingan manbalardan keng foydalanilgan.

Bitiruv malakaviy ishning kirish qismida uning dolzarbligi, metodologik asoslari, maqsadi, ilmiy vazifasi haqida to'xtalgan.

Mazkur ishni mustaqil bajargan hamda bitiruv malakaviy ishlarga qo'yiladigan talablarga javob beradi.

Bitiruv malakaviy ishni himoyaga tavsiya qilaman.

Taqrizchi

Jizzax shaxar 17-o`rta maktab direktori:

B.Ibodov

**Jizzax Davlat pedagogika institutining Pedagogika - psixologiya fakulteti,
Pedagogika - psixologiya yo'nalishi IV – kurs talabasi Haqberdiyeva
Sarvinozning “Kichik maktab yoshi davrida o'quvchilarda bilish
jarayonlarining rivojlanishi” mavzusida yozgan bitiruv malakaviy ishiga**

T A Q R I Z

Kichik maktab yoshidagi o'quvchida mustaqil irodaviy faoliyatga nisbatan bo'lgan tayyorlik bilan xatti-harakatlarning mavjud vaziyatga yoki bevosita ichki kechinmalarga bog'liqligi o'rtasida ziddiyat mavjuddir o'smirlarda esa eng kuchli ziddiyatlar bir tomondan, uning o'ziga, o'zi baho berishi va o'z talablari darajasi va ikkinchi tomondan, atrofdagilarning unga nisbatan bo'lgan munosabatlari haqidagi ichki kechinmasi o'rtasida. Shuningdek, o'zining jamoadagi real mavqeyi to'g'risidagi ichki kechinmasi o'qishsada, katta odamlar hayotida to'la huquqli a'zo sifatida qatnashishi ehtiyoji bilan bunga o'z imkoniyatlarining mos kelmasligi o'rtasida paydo bo'ladi.

Ko'rsatilgan barcha ziddiyatlar birmuncha yuqori darajadagi psixik faoliyatlarni tarkib toptirish orqali bartaraf qilinadi. Natijada bola psixik rivojlanishning yanada yuksakroq bosqichiga ko'tariladi. Ehtiyoj qondiriladi - ziddiyat yo'qoladi. Biroq qondirilgan ehtiyoj, yangi ehtiyojni tug'diradi. Bu ziddiyat boshqa bir ziddiyat bilan almashinadi, taraqqiyot davom etadi.

Bitiruv malakaviy ishning kirish qismida uning dolzarbligi, metodologik asoslari, maqsadi, ilmiy vazifasi haqida to'xtalgan.

Ishning birinchi bobi kichik maktab yoshi davrida psixik rivojlanish va ta'lim uyg'unligining nazariy asoslari, deb nomlanib, unda Kichik maktab yoshi davrida psixik rivojlanish va ta'limning o'zaro munosabati, Kichik maktab yoshi davrida ta'lim va tarbiya psixologiyasining samaradorligini oshirish mexanizmlari va ularning nazariy ahamiyati haqida batafsil ma'lumot berilgan.

Tadqiqotning ikkinchi bobida o'quvchilarning psixologik rivojlanish xususiyatlarining mazmuni va mohiyati deb nomlanib, unda Kichik maktab yoshidagi bolalar psixologiyasining xususiyatlari, Kichik maktab yoshi davrida

o'quvchilarda bilish jarayonlarining rivojlanishlarini o'quv-tarbiyaviy jarayoniga tadbiq etish haqida yoritib berilgan.

Muallif tomonidan bajarilgan ishning dolzarbligi yana shu bilan xarakterlanadiki, mavzu dorasida ushbu dolzarb psixologik muammoning tahlil qilinganligi, bitiruv malakaviy ishning xulosa va tavsiyalaridan, muallifning shaxsiy mulohozalaridan psixologlar, maktab o'qituvchilari tomonidan talabalar, o'quvchilar orasida olib boriladigan psixologik yo'nalishdagi tadbirlarda, foydalanish mumkin.

Ish muhim dolzarb masalaga bag'ishlangan. Ishda amaliy ahamiyatga molik bo'lgan adabiyotlardan olingan manbalardan keng foydalanilgan.

Haqberdiyeva Sarvinoz ishni mustaqil bajargan hamda bitiruv malakaviy ishlarga qo'yiladigan talablarga javob beradi.

Bitiruv malakaviy ishni himoyaga tavsiya qilaman.

Taqrizchi
pedagogika-psixologiya
kafecdara o'qituvchisi:

O.Rajabov

**Jizzax Davlat pedagogika institutining Pedagogika - psixologiya fakulteti,
Pedagogika - psixologiya yo'nalishi IV – kurs talabasi Haqberdiyeva
Sarvinozning “Kichik maktab yoshi davrida o'quvchilarda bilish
jarayonlarining rivojlanishi” mavzusida yozgan bitiruv malakaviy ishiga
ilmiy rahbar**

X U L O S A S I

Bolaning, maktab o'quvchisining psixik rivojlanishi - murakkab taraqqiyot jarayonidir. Psixologiya fanida yosh davrlarini tabaqalash bo'yicha turlicha usullar mavjuddir. Bu inson shaxsini tadqiq qilishga turli nuqtai-nazardan yondashuvi va mazkur muammoning mohiyatini turlicha eritadi.

Ma'lumki, har bir davr o'zining muhim hayotiy sharoitlari, ehtiyojlari va faoliyati, o'ziga xos qarama-qarshiliklari, psixikasining sifat xususiyatlari va psixik jihatdan xarakterligi sifatlarining hosil bo'lishi bilan ajralib turadi. Har bir davr o'zidan oldingi davr tomonidan tayyorlanib, uning asosida shakllanishi va o'z navbatida, o'zidan keyingi davrning paydo bo'lishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Shu o'rinda psixologiyada mavjud yosh davrlarini tabaqalash nazariyalariga urg'u berib o'tish maqsadga muvofiqdir.

Umuman, psixologlar tomonidan yosh davrlarini tabaqalashtirishning puxta, ilmiy-metodologik negizga ega bo'lgan qator nazariyalari ishlab chiqilgan. Hozirgi kunda ular ontogenetik qonuniyatlarni yoritishga katta hissa qo'shib, uning nazariy va amaliy muammolarini hal qilishda muhim o'rin egallab kelmoqda. Biroq, shunday bo'lsada, hozir ontogenezni to'la yoritishga xizmat qila oladigan nazariyasini yaratish zaruriyati mavjuddir.

Kichik maktab yoshidagi bolalarning asosiy faoliyati o'qish hisoblanadi. Bolaning maktabga borishi, uning psixologik rivojlanishi va shaxsning shakllanishidagi o'rni nihoyatda katta. Bola o'quv faoliyatida o'qituvchi rahbarligida inson ongining turli asosiy shakllarining mazmunini egallaydi va insoniy an'analar asosida harakat qilishni o'rganadi. O'quv faoliyatida bola o'z irodasini o'quv maqsadlariga erishish uchun mashq hildiradi. O'quv faoliyata boladan nutq, diqqat, xotira, tasavvur va tafakko'rini

kerakli darajada rivojlanishini talab etgan holda, bola shaxsi rivojlanishi uchun yangi sharoitlarni yaratadi.

Haqberdiyeva Sarvinoz tomonidan bajarilgan ushbu ishda kichik maktab yoshi davrida o`quvchilarda bilish jarayonlarining rivojlanishi kuzatilgan. Bolalar yolg'iz qoldirilib, harakatlari pinxona kuzatilgan. Ish mustaqil bajargan hamda bitiruv malakaviy ishlarga qo'yiladigan talablarga javob beradi.

Bitiruv malakaviy ishni himoyaga tavsiya qilaman.

Ilmiy rahbar:

**Sobirov.A. - pedagogika-psixologiya
kafedrasi o`qituvchisi**

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI

**ABDULLA QODIRIY NOMIDAGI
JIZZAX DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI**

**PEDAGOGIKA - PSIXOLOGIYA FAKUL'TETI
PEDAGOGIKA - PSIXOLOGIYA KAFEDRASI**

“Himoya qilishga ruxsat beraman”

Pedagogika - psixologiya fakul'teti

dekani v/b _____ dots.R.Abdurasulov

“ _____ ” _____ 2014 y.

**5140800 – Pedagogika – psixologiya yo'nalishi bo'yicha bakalavr
darajasini olish uchun**

**“Kichik maktab yoshi davrida o'quvchilarda bilish jarayonlarining
rivojlanishi.” mavzusida bajarilgan**

BITI RUV MALAKAVIY ISH

Bajaruvchi: Haqberdieva Sarvinoz
404 gurux talabasi

Ilmiy rahbar: o'qit.A.Sobirov

Ishni himoyaga tavsiya etaman: o'qit.A.Sobirov

_____ (imzo)

BMI Pedagogika - psixologiya kafedrası
yig'ilishining qarori bilan (Qaror № __.
__05.2014y) himoyaga tavsiya etilgan.

Kafedra mudiri: p.f.n. To'raqulova I.X. _____
(imzo)

Jizzax – 2014

MUNDARIJA

KIRISH	3
I KICHIK MAKTAB YOSHI DAVRIDA PSIXIK RIVOJLANISH VA	
BOB. TA'LIM UYG'UNLIGINING NAZARIY ASOSLARI	
1.1. Kichik maktab yoshi davrida psixik rivojlanish va ta'limning o'zaro munosabati	8
1.2. Kichik maktab yoshi davrida ta'lim va tarbiya psixologiyasining samaradorligini oshirish mexanizmlari	17
II O'QUVCHILARNING PSIXOLOGIK RIVOJLANISH	
BOB. XUSUSIYATLARINING MAZMUNI VA MOHIYATI	
2.1. Kichik maktab yoshidagi bolalar psixologiyasining xususiyatlari..	26
2.2. Kichik maktab yoshi davrida o`quvchilarda bilish jarayonlarining rivojlanishi	37.
UMUMIY XULOSA VA TAKLIFLAR.....	51
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI	53.
ILOVALAR	55.

KIRISH

Muammoning dolzarbligi. Psixik rivojlanish va ta'limning o'zaro munosabati masalalari hozirgi davrda ta'limda amalga oshirilayotgan islohatlar bilan chambarchas bog'liqdir. Ushbu mavzuning dolzarbligi yosh avlodning tarbiyasi, barkomol avlodni shakllantirish bilan uyg'undir. Barkomol yoshlarni tarbiyalash, ularning mamlakatda ijtimoiy iqtisodiy yo'nalishda o'tkazilayotgan islohatlardagi faol ishtirokiga qaratilgandir. Bu strategik masala maktab yoshidagi bolalarning o'qib o'rganishlarini yanada takomillashtirishni talab qiladi.

Ta'kidlash lozimki, mamlakatimizda Ta'lim to'g'risidagi qonun va Kadrlar tayyorlash milliy dasturining amalga oshirilish natijasida ta'lim jarayonida tub o'zgarishlar ro'y berdi. Ta'limning barcha jabhalarida yangi pedagogik texnologiyalar joriy qilindi. O'quvchilar psixologik rivojlanishidagi muhim psixologik faktorlardan biri ularning yoshiga monand ta'lim berilishini tashkil qilish masalasidir. Shuningdek ushbu ilmiy muammoning dolzarbligi ta'lim va tarbiya jarayonida uchrayotgan, muammoli ta'limda foydalanilayotgan yangi pedagogik texnologiyalarni o'quv jarayoniga joriy qilish kabi psixologik muammolarni chuqur ilmiy tahlil qilishni ham talab qiladi.

Tanlangan mavzuning dolzarbligi yana shu bilan xarakterlanadiki, chunki bu masala maktab yoshdagi o'quvchilarning tarbiyasini yuksaltirish, ularning ta'lim olishi, bevosita kelajagi, ya'ni jamiyatdagi o'rni bilan bog'liqdir.

Shuningdek, ta'limni modernizasiyalash davrida O'zbekistonda pedagogika va psixologiya fani rivojlandi, natijada o'quvchilarni o'qib o'rgatishni ta'minlashga qaratilgan psixologik ilmiy tadqiqot ishlari olib borildi. Biz tanlagan tadqiqot mavzusining dolzarbligi psixologik muammoli ta'limda qo'llanilayotgan pedagogik texnologiyalarning amaliyotdagi ahamiyati bilan ham uyg'undir.

Ta'kidlash lozimki, talabalarning aqliy rivojida muammoli psixologik ta'lim texnologiyalarini qo'llashning bevosita psixologik amaliyotning o'zgacha turi sifatida, talabalarga psixologik yordam ko'rsatish jarayonining yaxlitligi, mujassamlashganligini ham aks ettiradi.

Mavzuning dolzarbligi talabalar aqliy tarbiyasi mohiyatining hozirgi davr ta'lim jarayoning o'ziga xos psixologik xususiyatlari bilan bog'liqligi, ushbu ishning masad va vazifalari aniqlash bilan ham belgilanadi.

Ko'p yillik kuzatishlar va pedagogik tajribalar, ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, talabaning aqliy rivojlanish darajasini pastligi yoki ularda ma'lum o'quv malakalarining rivojlanmaganligi, past o'zlashtirishga, uning kasbga, ilmga qiziqishining pasayishiga olib keladi. Shuning uchun talabaning intellektual rivojlanish darajasini, ularda mavjud o'quv malakalarini o'rganish, kamchiliklarni tuzatish, maxsus o'quv va mehnat malakalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan ishlar o'quv-tarbiya jarayonining samaradorligini oshiradi. Hozirgi vaqtda pedagoglar va pedagogik psixologiya mutaxassislar oldida ikkita o'zaro uzviy bog'liq muammo-talabaning ta'lim olishga bo'lgan qobiliyatini va o'zlashtirishning pastligi sabablarini, ular orasidagi bog'liqlik o'rganish dolzarb bo'lib turibdi.

Diagnostikaning asosiy vazifasi faqatgina bir fandan emas, balki bir qancha fanlardan o'zlashtirishni, yomon o'zlashtirish sabablarini (agar shunday hol ro'y bergan bo'lsa) topishdangina iborat emas. Pedagog uchun talabaning haqqoniy o'quv imkoniyatlarining barcha qirralarini iloji boricha ochib berishga xizmat qiluvchi, har qanday sharoitda, qaysi predmetdan qanday mavzu o'tilganidan qat'i nazar qo'llash mumkin bo'lgan metodikalar zarur.

Avvalambor shuni ta'kidlab o'tish kerakki, o'quvchilarning aqliy rivojlanish darajasi ulardagi nazariy yoki amaliy bilim olishga qobiliyat yoki bilimning mavjudligi bilangina aniqlanmaydi. O'quvchilarning aqliy rivojlanish darajasi tafakkur jarayonlarining rivojlanganligi, o'quv materialining muhim va asosiylarni ajrata olishi, olgan bilim yoki hosil qilingan, o'zlashtirilgan ko'nikmani boshqa faoliyatga ko'chira olishi, turli nazariy bilimlarni amalda qo'llay olishi, mustaqil fikrlashi, xulosa chiqara olishi, texnik vazifalarni echa olishi (texnik tafakkur) kabi bir qancha belgilar bilan aniqlanadi. Shu sababli pedagoglar talabaning o'rganayotgan kasbi, qaysi o'quv predmetining muhimligidan kelib chiqqan holda uni baholashlari osonroq bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov "...shu nuqtai nazardan qaraganda, jamiyatni modernizatsiyalash davrida jamiyat a'zolarining o'z salohiyati va iste'dodini ro'yobga chiqarishi uchun ularga birinchi galda teng imkoniyat va erkinlik muhitini, ham qonuniy, ham amaliy shart sharoitlarni yaratib berish zarur"¹. Prezidentimizning ushbu metodologik ahamiyatga ega bo'lgan tavsiya ham bitiruv malakaviy ish mavzusining dolzarbligidan dalolat beradi.

Bitiruv malakaviy ishning maqsadi: Kichik maktab yoshi davrida o'quvchilarda bilish jarayonlarining rivojlanishining psixologik asoslari.

Tadqiqotning ob'ekti: Kichik maktab yoshi davrida o'quvchilarda bilish jarayonlarining psixologik mohiyati va psixologik xususiyatlarini mustaqil tadqiqot sifatida bitiruv malakaviy ish shaklida o'rganish.

Tadqiqotning predmeti: Kichik maktab yoshi davrida o'quvchilarda bilish jarayonlarining rivojlanish masalalarining mustaqil tahlili.

Bitiruv malakaviy ishning vazifasi:

- komil inson tarbiyasining o'quvchilar psixologiyasi bilan uyg'unligining nazariy va amaliy ahamiyatini tahlil qilish;
- Kichik maktab yoshi davrida psixik rivojlanish va ta'limning o'zaro munosabatining asosiy mezonlarini o'rganish;
- Ta'lim va tarbiya psixologiyasining samaradorligini oshirish mexanizmlari shart sharoitlarining tahlili;
- kichik maktab yoshidagi bolalar psixologiyasining xususiyatlarini aniqlash;
- maktab yoshidagi o'smirlarning intellektual rivojlanishi masalalarini tadqiq qilish.
- Kichik maktab yoshidagi bolalarda o'qib o'rganishlarining psixologik jihatlarini o'rganish.

Bitiruv malakaviy ishning nazariy metodologik asosini O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov asarlari, farmonlari, qarorlari, O'zbekiston

¹ Каримов И.А. Юсак маънавият -енгилмас куч. Тошкент, "Маънавият", 2008, Б.68.

Respublikasi qonunlari, Vazirlar mahkamasining pedagogik ta'limga doir qarorlari, O'zbekiston Respublikasida amal qiladigan uzluksiz ta'lim-tarbiya tizimining nazariy asoslari, qonuniyat va tamoyillari, o'ziga xos yo'nalishlari ta'lim-tarbiya jarayonining shakllanishi, psixologiya fani taraqqiyoti bosqichlarini o'rgatuvchi psixologik fanlar bo'yicha to'plangan materiallar, psixologiya fani xuloslarini mujassamlashtirgan ilmiy manbalar, psixologiya yo'nalishidagi monografik asarlari, zamonaviy ta'lim-tarbiya vositalari va psixologik metodlarini o'z ichiga olgan ilmiy manbalar tashkil qiladi.

Bitiruv malakaviy ishning ilmiy yangiligi: mavzuning ilmiy psixologik ilmiy manbalar asosida muallif tomonidan mustaqil o'rganilganligi, mavzu dorasida ushbu dolzarb psixologik muommoning tahlil qilinganligi, bitiruv malakaviy ishning xulosa va tavsiyalaridan, muallifning shaxsiy mulohozalaridan psixologlar, maktab o'qituvchilari tomonidan talabalar, o'quvchilar orasida olib boriladigan psixologik yo'nalishdagi tadbirlarda, foydalanish mumkinligi tashkil qiladi.

Tadqiqot natijalarining amaliyotga joriy qilinishi: tajriba-sinov ishlari Jizzax shahridagi 17 – sonli umumta'lim maktabida olib borildi, bitiruv malakaviy ish muallifi tomonidan amaliyot davomida o'quvchilar orasida olib borilgan suhbatlar, tarbiyaviy yo'nalishdagi tadbirlarda foydalanildi,

Ishning birinchi bobi kichik maktab yoshi davrida psixik rivojlanish va ta'lim uyg'unligining nazariy asoslari deb nomlangan. Ushbu bobda komil inson tarbiyasining o'quvchilar psixologiyasi bilan uyg'unligininng nazariy va amaliy ahamiyatini tahlil qilish, kichik maktab yoshi davrida psixik rivojlanish va ta'limning o'zaro munosabatining asosiy mezonlarini o'rganish, ta'lim va tarbiya psixologiyasining samaradorligini oshirish shart sharoitlarining tahlili ilmiy o'rganilgan.

Ishning ikkinchi bobi o'quvchilarning psixologik rivojlanish xususiyatlarining mazmuni va mohiyati deb nomlangan. Bitiruv malakaviy ishning ushbu qismida, kichik maktab yoshidagi bolalar psixologiyasining xususiyatlarini aniqlash, maktab yoshidagi o'smirlarning intellektual rivojlanishi masalalarini

tadqiq qilish, kichik maktab yoshidagi bolalarda o'qib o'rganishlarining psixologik jihatlarini o'rganishlarining psixologik masalalari o'rganilgan.

Bitiruv malakaviy ish kirish, ikki bob, to'rtta paragraf, xulosa va takliflar hamda foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati va ilovalardan tashkil topgan.

I – BOB. KICHIK MAKTAB YOSHI DAVRIDA PSIXIK RIVOJLANISH VA TA'LIM UYG'UNLIGINING NAZARIY ASOSLARI

1.1. Kichik maktab yoshi davrida psixik rivojlanish va ta'limning o'zaro munosabati

Yosh davrlar psixologiyasi va pedagogik psixologiya alohida predmet sifatida XIX asrning boshlarida vujudga kelgan bo'lishiga qaramay, uning mustaqil fan sifatida rivojlanishi va qaror topish yo'li ancha murakkab kechgandir. Mazkur fanning rivojlanishiga turli dunyoqarashlar o'rtasida olib borilgan doimiy ko'rash katta ta'sir ko'rsatgan. Jamiyat tarixiy taraqqiyotining u yoki bu bosqichida qanday dunyoqarash ustuvorligiga qarab, tekshirishlar darajasi va sifati, olingan natijalarni qanday izohlash zarurligi belgilab berilgan.

O'tmishda ajdodlarimiz insonning psixologik qonuniyatlarini, muayyan ilmiy yo'nalishda o'rganmagan bo'lsalarda, biroq allomalarning qo'lyozmalarida mazkur holatlarning namoyon bo'lishi, inson kamoloti borasidagi qimmatli fikrlari hozirgacha yuksak ahamiyat kasb etadi.

Jumladan, Abu Nasr Farobiy pedagogika masalalarini va ular bilan bog'liq bo'lgan psixologik, fiziologik muammolarni ijobiy hal etishda insonni har tomonlama yaxlit va o'zaro uzviy bog'liq bo'lgan qismlardan iborat, deb aytadi. Farobiy mavjudotni bilishda ilm-fanning rolini hal etuvchi omil deb biladi. Uningcha inson tanasi, miyasi, sezgi organlari tug'ilishda mavjud, lekin aqliy bilimi, ma'naviyligi, ruhi, intellektual va axloqiy xislatlari, xarakteri, diniy, urf-odatlari, ma'lumoti tashqi muhit, boshqa insonlar va shu kabilar bilan muloqotda vujudga keladi, inson o'z faoliyati yordamida ularni egallaydi, ularga erishadi. Uning aqli, fikri, ruhiy yuksalishining eng etuk mahsuli bo'ladi deb ta'kidlaydi.

Abu Rayhon Beruniy ta'lim va tarbiyaning maqsadi, vazifalari va mavqei, inson, yosh avlodning rivojlanishi haqidagi fikrlari chin ma'noda insonparvarlik va insonshunoslik zahirida yaratilgan. Bilim va tarbiyaning tabiatga uyg'unlik tamoyillarini mutafakkirning barcha asarlarida kuzatish mumkin. U insonni tabiatning bir qismi deb ta'kidlaydi..

Beruniy ta'lim jarayonining tabiatiga chuqur kirib borib, bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olish asosida qurilgan o'qitish tabiatga uyg'unligini uqtiradi. Beruniy pedagogik ijodida inson va uning baxt-saodati, ta'lim-tarbiyasi, kamoloti bosh masala bo'lgan.

O'rta asrda yashab, ijod etgan donishmand, tabobat ilmining doxiysi Abu Ali ibn Sino inson ruhiyati, tana va qalbning birligi, inson organizmining tuzilishi, undagi nerv faoliyati va ularning tarmoqlanishi, holatlari haqidagi qimmatli ma'lumotlari hozirga-qadar tibbiyotning muhim negizini tashkil etadi.

Yusuf Xos Hojib ijodining bosh masalalaridan biri - komil insonni tarbiyalashdir, adib o'z asarlarida eng komil, jamiyatning o'sha davrdagi talablariga javob bera oladigan insonni qanday tasavvur qilgan bo'lsa, shu asosda u o'z tamoyillarini izchil bayon etadi. «Qutadg'u bilig» («Saodatga yo'llovchi») asari ta'lim va tarbiya-ma'naviy kamolotning yo'l-yo'riqlarini, usullarini, chora tadbirlarini o'zida mujasamlashtirgan, axloq va odobga doir ma'naviy manbadir.

Abdurahmon Jomiyning «Bahoriston», «Xirandnomai Iskandari», «Tuhfatul ahror» va boshqa asarlarida ilm-ma'rifat ta'lim-tarbiya, kasb- hunar o'rganish, inson ijobiy fazilatlari haqidagi fikrlari ifodalangan.

Alisher Navoiyning «Xazoyinul maoniy», «Mahbubul qulub» va boshqa shu singari asarlarida etuk, barkamol insonning axloqi, ma'naviyati, o'zgalarga munosabati, iste'dodi va qobiliyati to'g'risida qimmatli mulohazalar yuritilgan, ana shu psixologik mezonlar ijtimoiy adolatning qaror topishi uchun muhim ahamiyata ega ekani ta'kidlangan, shuningdek, A.Navoiy asarlarida yosh avlodni barkamol inson sifatida shakllanishida ota-onaning roli, ayollarning iffatligi, kishilarning kamtarligi haqidagi fikr-mulohazalari alohida o'rin egallaydi.

A.Navoiy «Xamsa»sining har bir dostonida bukilmas iroda, qat'iyatlilik, itoat, insonparvarlik tuyg'ulari, ijodiy xayolot, insonning murakkab ichki kechinmalari mohirona yoritilgan. Shuningdek, bu borada Mahmud Qoshg'ariy, Ulug'bek, Naqshbandiy, Ogahiy singari buyuk sharq mutafakkirlarining yoshlar tarbiyasiga, o'qituvchi, tarbiyachining jamiyatdan o'rne, axloq-odob, fe'l-atvor, oilaviy hayot,

kishilararo munosabatlarga doir qarashlari ularning asarlarida ravon va ixcham bayon etilganligini ta’kidlash mumkin.

Yosh avlodning ta’lim va tarbiya bilan bog’liq psixologik muammolari yirik olimlar, faylasuf va yozuvchilarini ham muntazam jalb etib kelgan. Dastlabki pedagogik-psixologik mazmundagi asarlar XVII-XVIII diniy-axloqiy ta’limotlar zahirida yoritilgandir. Rossiyada psixologik tadqiqot namunalari Sharq va g’arb madaniyati ta’sirida inson ruhiyati bilan bog’liq turli asarlarda shakllanib kelgan. V.N.Tatishchev, A.N.Radischev, N.I.Novikov va boshqalarning asarlaridagi dastlabki qarashlari ham psixik taraqqiyotning o’ziga xos xususiyatlari, psixik rivojlanishdagi tafovutlar bilan yo’g’rilgandir.

Hozirgi kunda mamlakatimizda yosh davrlar psixologiyasi va pedagogik psixologiya fanining muhim muammolariga doir qator ilmiy-amaliy tadqiqotlar psixolog olimlar tomonidan olib borilmoqda.

Respublikamizdagi yetakchi oliygohlarning kafedra va laboratoriyalarida yosh davrlari va ta’lim tarbiyaning psixologik xususiyatlari bilan bog’liq jarayonlarni tadqiq etish yuqori malakali mutaxassislar tomonidan maxsus texnikalar bilan jihozlangan sharoitlarda ilmiy-tadqiqot ishlari samarali yo’lga qo’yilgan.

Mazkur muammolarning yechimi hozirgi zamon fanining metodologik tamoyillari asosida, yaqin va uzoq xorijiy mamlakatlarida bu borada olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarning yutuqlari va g’oyalari haqidagi ma’lumotlarga ega bo’lgan holda o’zining munosib urnini egallab bormoqda. Bu borada T.Qori-Niyoziy, S.Rajabov, P.I.Ivanov, M.Vohidov, M.T.Davletshin, E.G`oziev, R.G’aynutdinov, B.Qodirov, R.I.Sunnatova, A.Jabborov va boshqalarning ilmiy tadqiqotlarini e’tirof etish mumkin. Jumladan, o’quvchilarning texnik qobiliyatlari, o’quv motivlari, zamonaviy maktab o’quvchisining psixologik qiefasi M.G.Davletshin va uning izdoshlari A.Jabborov, F.I.Haydirov, M.M.Mavlonovlar tomonidan, tafakkur va ta’limni boshqarish muammosi E.G.G`oziyevning tashabbusida, iste’dodli o’quvchilar va kasb tanlash muammosi B.R.Qodirov rahbarligida, bolalarning aqliy faoliyat muammosi R.I.Sunnatovalar tomonidan samarali olib borilmoqda.

Fanning vujudga kelishi va rivojlanishi jarayonida unga ta'sir ko'rsatib kelgan barcha nazariyalar, ilmiy va amaliy ma'lumotlar, yo'nalishlar hozirgi kunga qadar o'zining ahamiyatini saqlab kelmoqda va fanning istiqbolida muhim ilmiy-nazariy manba xisoblanib qolishi, tabiiydir.

Psixologiya fani zamonaviy ta'limotga asoslangan holda inson shaxsining tarkib topishini asosan uchta omilning ta'siriga bog'liqlini dalillar asosida izoxlab beradi. Ulardan;

- birinchisi - inson tug'ilib voyaga etadigan tashqi ijtimoiy muhitning ta'siri;
- ikkinchisi - odamga uzoq muddat davomida muntazam tarzda beriladigan ta'lim tarbiyaning ta'siri;
- uchinchisi - odamga tug'ma ravishda, tayyor holda beriladigan nasliy xususiyatlarning ta'siridir.

Ma'lumki, har bir odam o'ziga xos, boshqalarda aynan takrorlanmaydigan ijtimoiy muxitda, aniq ijtimoiy munosabatlarda, ya'ni oila, jamoa va jamiyatda, odamlar orasida yashab ulg'ayadi, shakllanadi.

Bu ijtimoiy munosabatlarga odam jamiyat a'zosi sifatida, ma'lum sinfning, u yoki bu ijtimoiy guruhning namoyandasi sifatida va nihoyat, Tashkil qilinganlik va uyushqoqlik darajasi turlicha bo'lgan muayyan jamoalarning faol a'zosi sifatida qatnashadi.

Shaxsning mohiyati o'z tabiati jihatidan ijtimoiy xarakterga egadir. Shaxsdagi barcha psixik xususiyatlari, ijodiy faolligining rivojlaiish manbalari uning tevarak-atrofidagi ijtimoiy muhitda, jamiyatdadir. Inson shaxsi sababiy bog'liqlikda bo'lib, uning ijtimoiy turmushi bilan belgilanadi. Mana shu ma'noda shaxsning taraqqiyoti odamlar bilan munosabatda yuzaga keladigan ijtimoiy tajribani egallash jarayonidan iboratdir. Buning natijasida insonning psixik xususiyatlari, axloqiy fazilatlari, xarakteri, irodaviy sifatleri, qiziqishlari, e'tiqod va dunyoqarashi tarkib topadi.

Muhit, ma'lum maqsadga qaratilgan ta'lim va tarbiya, azaldan berilgan, genotik jihatdan qat'iy belgilangan nimanidir namoyon qilish uchun sharoitgina bo'lib qolmay, balki inson psixik xususiyatlarini tarkib toptiradi.

Bu borada, birinchidan, odam muhit ta'siri ostidagi passiv obekt bo'lmay, balki faol mavjudotdir, Shu bois hayot sharoiti, tashqi ta'sir inson psixikasini belgilamaydi, balki odamning muhit bilan bo'lgan o'zaro ta'siri orqali, uning muhitdagi faoliyati orqali belgilanadi. Shu sababli muhitning ta'siri haqida emas, balki odamning tevarak-atrofdagi muhit bilan faol o'zaro ta'siri haqida gapirish maqsadga muvofiqdir.

Ikkinchidan, psixikaning rivojlanishi pirovard natijada tashqi sharoitlarga, tashqi ta'sirotlarga bog'liqdir. Lekin bu rivojlanishini bevosita tashqi sharoitdan va tashqi vaziyatdan keltirib chiqarib bo'lmaydi. Bu sharoitlar hamda vaziyatlar hamisha odamning hayotiy tajribasi, uning shaxsi, individual psixologik xususiyatlari va psixik qnyofasi orqali ta'sir qiladi.

Uchinchidan, odam faol mavjudot sifatida o'zi ham ongli ravishda o'z shaxsini o'zgartirishi, ya'ni o'zi-o'zini tarbiyalash bilan shug'ullanishi mumkin, lekin, bu jarayon atrof-muhitdan ajralgan holda emas, balki muhit bilan moslashgan holda va muhit bilan o'zaro munosabatda sodir bo'ladi.

Yuqoridagilardan xulosa chiqarib shuni aytish mumkinki, odamning (bolaning, o'quvchining) ijtimoiy tashkil topgan va faol faoliyati uning psixik rivojlanishining asosi, vositasi hamda shartidir.

O'z-o'zidan ma'lumki, odamning psixik rivojlanishi uchun tabiiy, biologik imkoniyatlar nihoyatda zarurdir. Inson psixik xususiyatlari me'yorida tarkib topishi uchun muayyan darajadagi biologik tuzilish, inson miyasi va nerv sistemasi bo'lishi shart. Bu tabiiy xususiyatlar psixik rivojlanigani harakatta keltiruvchi kuchlar, omillar emas, balki faqat dastlabki sharoitlardir, xolos.

Tabiiy xususiyatlar taraqqiyotni harakatta keltiruvchi kuch emasligiga qaramay, insoniyat psixik taraqqiyotiga ta'sir ko'rsatadi.

Birinchidan, tabiiy xususiyatlar psixik xususiyatlar taraqqiyotining turli yo'llarini va usullarini belgilab beradi. Inson nerv sistemasining xususiyatlari o'z-o'ziga shaxsning hech qanday psixik xususiyatlarini belgilamaydi, Hech bir me'yordagi bola dadil yoki qo'rqqoq, irodali yoki irodasiz, mehnatsevar yoki yaqqov, intizomli yoki intizomsiz bo'lib tug'ilmaydi, Agarda tarbiya to'g'ri tashkil qilinsa, nerv sistemasida xarakterning barcha ijtimoiy qimmatli xislatlarini shakllantirish mumkin. Masalan, sabot-matonat va o'z-

o'zini tuta bilish xislatini nerv sistemasining tipi shiddatli bo'lgan bolalarda ham, yoki nerv sistemasining tipi vazmin bo'lgan bolalarda ham tarbiyalash mumkin bo'ladi. Biroq birinchi hol bolalarni tarbiyalash ikkinchi holdagilarni tarbiyalashga qaraganda qiyinroq bo'ladi. Har ikkala holda kerakli sifatlarni tarbiyalash yo'llari va usullari ham turlicha bo'ladi.

Ikkinchidan, tabiiy xususiyatlar odamning biror sohada erishgan yutuqlari darajasiga ham ta'sir qilishi mumkin. Masalan, qobiliyatda tug'ma individual farqlar mavjud. Shu sababli ba'zi odamlar boshqa odamlardan ma'lum bir faoliyatni egallash imkoniyati jihatidan ustun turishadi. Bazida esa aksincha, biror-bir faoliyat turini egallash imkoniyati jihatidan esa ulardan ortda qolishlari mumkin. Mana shu ma'noda odamlar o'z qobiliyatlarini baravar rivojlantirish imkoniyatiga ega emaslar. Garchi tabiiy ko'nikishlar o'quvchilarning psixik rivojlanishi uchun ma'lum ahamiyatga ega bo'lsa ham (shu sababli, masalan, ta'lim jarayonida ayrim o'quvchilardan boshqa o'quvchilarga nisbatan ko'proq- zo'r berish talab qilinadi, ayrim o'quvchiga o'qituvchi ko'proq kuch sarflaydi, e'tibor beradi va ko'proq vaqt ajratadi), bu ko'nikishlarning o'zi psixik taraqqiyotda hal qiluvchi rol o'ynamaydi.

Turli yo'nalishga ega bo'lgan psixologlar, bir tomondan ta'lim va tarbiya, ikkinchi tomondan esa rivojlanish o'rtasidagi o'zaro munosabati muammosini keng doirada muhokama qilmoqdalar.

Rivojlanish deganda, odatda hodisalarning har ikki turi tushuniladi va bu tushunchalar bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir: 1) miyaning biologik, organik etilishi, uning anatomik-fiziologik tuzilishi jihatidan etilishi; 2) psixik (aqliy) rivojlanishning ma'lum o'sish darajalari sifatadagi, o'ziga xos aqliy etilish sifatidagi psixik rivojlaiishi, o'z-o'zidan malumki, aqliy rivojlanish miya tuzilishining biologik echilishi bilan bog'liqdir va bu xususiyat ta'lim-tarbiya ishlarida, albatta, hisobga olinishi lozim, chunki ta'lim miyaning organik jihatdan etilishini inkor eta olmaydi. Biroq miya bo'zilishining organik jihatdan etilishini muhitga, ta'lim-tarbiyaga mutlaqo bog'lanmagan holda o'zining qat'iy biologik qonunlari asosida sodir bo'ladi, deb bo'lmaydi. Muhit, ta'lim-tarbiya va tegishli mashq, miya tuzilishining organik jihatdan etilishiga yordam beradi.

Bu jarayonda ta'lim qanday mavqega ega? Ta'lim rivojlanishga nisbatan etakchi vazifani bajaradimi yoki aksincha? Bu muammoning hal qilinishi ta'lim jarayonining mazmuni va metodikasini, o'quv dasturlari va darsliklarning mazmunini belgilab beradi.

Bu borada nemis psixologi V.Shtern: ta'lim psixik rivojlanishning orqasidan boradi va unga moslashadi, degan fikrni olg'a surgan edi. Bu fikrga qarama-qarshi rus psixolog L.S.Vigotskiy bolaning psixik rivojlanishida ta'lim va tarbiyaning etakchilik roli bor, degan qoidani birinchi bo'lib ilgari surdi va uni ta'lim rivojlanishdan oldinda boradi va uni o'z orqasidan ergashtirib olib boradi, deb aniq ifodalab beradi. Yuqorida bayon qilingan birinchi fikrga muvofiq ta'lim faqat rivojlanish tomonidan erishilgan narsalardan foydalanadi Shuning uchun aqliy jihatdan etilish jarayoniga aralashmaslik, unga xalaqit bermaslik, balki ta'lim uchun imkoniyat etilguncha chidam bilan passiv kutib turish kerak.

Shveysariyalik psixolog J.Piajening nazariyasi ham ayni shu g'oyalar bilan yo'g'rilgandir.

J.Piajening fikricha, bolaning aqliy o'sishi o'zining ichki qonunlari asosida rivojlana borib, sifat jihatdan o'ziga xos bir qator genetik bosqichlarni bosib o'tadi. Ta'lim - bu aqliy etilish jarayonini faqat bir qadar tezlatishga yoki sekinlashtirishga qobildir, lekin u aqliy jihatdan etilish jarayoniga hech qanday jiddiy ta'sir ko'rsata olmaydi. Demak, ta'lim rivojlanish qonunlariga buysunishi kerak. Masalan, bolada mantiqiy tafakkur etilmay turib, uni mantiqiy fikr yuritishga o'rgatish foydasizdir. Ta'limning turli bosqichlari bolaning tegishli psixologik imkoniyatlari pishib etiladigan muayyan yoshidan qat'iy nazar bog'liqligi ana shundan kelib chiqadi.

Ta'kidlash joizki, ta'lim etakchi rolni bajaradi, ta'lim va rivojlanish esa o'zaro bir-biriga bog'liqdir; ular alohida sodir bo'ladigan ikki jarayon bo'lmay, balki bir butun jarayondir Ta'limsiz to'la aqliy rivojlanish bo'lishi mumkin emas. Ta'lim rivojlanishga turtki bo'ladi, rivojlanishni o'z ortidan ergashtirib boradi. Zarur sharoit tug'ilganda ta'lim mantiqiy fikrlash malakasini tarkib toptiradi va tegishli aqliy rivojlanish uchun zamin bo'ladi, lekin, ta'lim rivojlanishga turtki bo'lish bilan bir vaqtda o'zi rivojlanishga tayanadi, erishilgan rivojlanish darajasining xususiyatlarini, rivojlanishning ichki qoidalarini albatta, inobatga oladi. Ta'limining imkoniyatlari juda keng bo'lsa-da, biroq

cheksiz emas. Yirik rus psixologi L.S.Vigotskiy talim va taraqqiyot muammosiga ijtimoiy-tarixiy jarayon nuqtai-nazaridan yondashib, bilimlarni o'zlashtirish insoniyatning tarixi taraqqiyotida yaratilgan madaniyatda ishtirok etish jarayonidir, deb ta'kidlaydi. U olga surgan psixik funktsiyalar taraqqiyotining madaniy-tarixiy nazariyasiga ko'ra, psixik faoliyat taraqqiyot uning «tabiiy» shaklini bevosita qayta qurgan holda, turli alomatlar bilan avval tashqi, so'ng ichki ifodalanishni nazarda tutib, «madaniy» shaklini egallash tushuniladi,

Psixik taraqqiyotning omillari va sharoitlari aniqlab olingan taqdirda ham, psixikada yuzaga keladigan o'zgarishlarning manbalari, psixik rivojlanishni harakatta keltiruvchi kuchlar nimalardan iborat, degan savolning tug'ilishi, tabiiydir.

Bolaning psixik rivojlanishini harakatlar keltiruvchi kuchlar murakkab va turli-tumandir. Rivojlanishning mohiyatini qarama-qarshiliklar kurashidan, ichki ziddiyatlar bolaning, psixik rivojlanishini bevosita harakatta keltiruvchi kuchlar, ta'lim va tarbiya jarayonida yuzaga keladigan hamda bartaraf qilinadigan eskilik va yangilik o'rtasidagi qarama-qarshiliklardan iboratdir. Bunday ziddiyatlarga, masalan, faoliyat tomonidan yuzaga keladigan yangi ehtiyojlar bilan ularni qondirish imkoniyatlari o'rtasidagi ziddiyatlar; bolaning o'sib borayotgan jismoniy va ruhni imkoniyatlari bilan esa, tarkib topgan o'zaro munosabat shakllari va faoliyat turlari o'rtasidagi ziddiyatlar; jamiyat, jamoa, katta odamlar tomonidan kundan-kunga ortib borayotgan talablar bilan psixik taraqqiyotning mazkur darajasi o'rtasidagi ziddiyatlar qiradi.

Masalan, kichik maktab yoshidagi o'quvchida mustaqil irodaviy faoliyatga nisbatan bo'lgan tayyorlik bilan xatti-harakatlarning mavjud vaziyatga yoki bevosita ichki kechinmalarga bog'liqligi o'rtasida ziddiyat mavjuddir o'smirlarda esa eng kuchli ziddiyatlar bir tomondan, uning o'ziga, o'zi baho berishi va o'z talablari darajasi va ikkinchi tomondan, atrofdagilarning unga nisbatan bo'lgan munosabatlari haqidagi ichki kechinmasi o'rtasida. Shuningdek, o'zining jamoadagi real mavqei to'g'risidagi ichki kechinmasi o'qishsada, katta odamlar hayotida to'la huquqli a'zo sifatida qatnashishi ehtiyoji bilan bunga o'z imkoniyatlarining mos kelmasligi o'rtasida paydo bo'ladi.

Ko'rsatilgan barcha ziddiyatlar birmuncha yuqori darajadagi psixik faoliyatlarni tarkib toptirish orqali bartaraf qilinadi. Natijada bola psixik rivojlanishning yanada

yuksakroq bosqichiga ko'tariladi. Ehtiyoj qondiriladi - ziddiyat yo'qoladi. Biroq qondirilgan ehtiyoj, yangi ehtiyojni tug'diradi. Bu ziddiyat boshqa bir ziddiyat bilan almashinadi, taraqqiyot davom etadi.

Rivojlanish faqat sof miqdor o'zgarishlari jarayonidan, ya'ni qandaydir psixik hodisalarning, xususiyat va sifatlarning ko'payishi yoki kamayishidan iborat bo'lib qolmay, balki sifat jihatdan yangi xususiyatlarning, ya'ni yangidan hosil qilingan sifatlarning paydo bo'lishi bilan bog'likdir.

Psixologlar psixik rivojlanishning umumiy qonuniyatlari borligini qayd etib ko'rsatmoqdalar. Biroq muhit ta'siriga nisbatan bu qonuniyatlar ikkilamchidir, chunki bu qonuniyatlarning o'ziga xos xususiyatlari hayot sharoitiga, faoliyatta va tarbiyaga bog'liqdir. Mana shunday umumiy qonuniyatlarga birinchi navbatda psixik rivojlanishning notekisligi qiradi. Buning mohiyati shundan iboratki, har qanday sharoitda, hatto ta'lim va tarbiyaning eng qo'lay sharoitlarida ham shaxsning turli psixik belgilari, funktsiyalari va xususiyatlari rivojlanishning bitta darajasida to'xtab turmaydi. Bolaning ayrim yosh davrlarida psixikaning u yoki bu yo'nalishlarida rivojlanish uchun nihoyatda qulay sharoitlar paydo bo'ladi va bu sharoitlarning ba'zilar vaqtinchalik, o'tkinchi xarakterda bo'ladi. U yoki bu psixik xususiyatlar va sifatlarning rivojlanishi uchun eng qulay sharoitlar bo'lgan ana shunday yosh davrlari senzitiv davrlar deb ataladi. Bunday senzitivaik davrining mavjudligiga miyaning organik jihatdan etilgan qonuniyati ham, ayrim psixik jarayonlar va xususiyatlar ham, hayotiy tajriba ham sabab bo'ladi.

Shunday qilib, bolaning, maktab o'quvchisining psixik rivojlanishi - murakkab taraqqiyot jarayonidir.

Psixologiya fanida yosh davrlarini tabaqalash bo'yicha turlicha usullar mavjuddir. Bu inson shaxsini tadqiq qilishga turli nuqtai-nazardan yondashuvi va mazkur muammoning mohiyatini turlicha eritadi.

Ma'lumki, har bir davr o'zining muhym hayotiy sharoitlari, ehtiyojlari va faoliyati, o'ziga xos qarama-qarshiliklari, psixikasining sifat xususiyatlari va psixik jihatdan xarakterligi sifatlarning hosil bo'lishi bilan ajralib turadi. Har bir davr o'zidan oldingi davr tomonidan tayyorlanib, uning asosida shakllanishi va o'z navbatida, o'zidan keyingi davrning paydo bo'lishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Shu o'rinda

psixologiyada mavjud yosh davrlarini tabaqalash nazariyalariga urgu berib o'tish maqsadga muvofiqdir.

Umuman, psixologlar tomonidan yosh davrlarini tabaqalashtirishning puxta, ilmiy-metodologik negizga ega bo'lgan qator nazariyalari ishlab chiqilgan. Hozirgi kunda ular ontogenetik qonuniyatlarni yoritishga katta hissa qo'shib, uning nazariy va amaliy muammolarini hal qilishda muhim o'rin egallab kelmoqda. Biroq, shunday bo'lsada, hozir ontogenezni to'la yoritishga xizmat qila oladigan nazariyasini yaratish zaruriyati mavjuddir.

1.2. Ta'lim va tarbiya psixologiyasining samaradorligini oshirish mexanizmlari

Ta'lim oluvchilarning ta'lim faoliyatiga ko'ra ta'limning quyidagicha metodlari ajratiladi:

1. Tushuntiruv ko'rsatmalilik metodi - bu metod reproduktiv metod bo'lib, unda faoliyat o'qituvchi tomonidan olib boriladi. O'quvchilar ta'lim jarayonida bilim oladilar tanishadilar.

Bu metod juda keng tarqalgan metodlardan biri bo'lib, uni takomillashtirilgan usullari mavjud, bu dasturlashtirilgan ta'limdir.

2. Reproaktiv metodda o'quvchi faoliyat ko'rsatib, unda o'quvchiga berilayotgan bilimni qayta xotirada tiklab, olingan bilimni nusxa sifatida qabul qiladi.

3. Muammoli ta'lim metodi o'qituvchini tomonidan tashkil etilib, u produktiv xarakterga egadir. Ushbu metod orqali o'quvchi bilim va malakalarini shakllantiradi. Ushbu metodning takomillashtirish yullaridan biri ishchan o'yinlarni tashkil etishdan iboratdir.

4. Qisman izlanish metodi o'qituvchini nazorati ostida tashkil etiladigan metod bo'lib, u produktiv xarakterga ega, bunda o'quvchi ijod qiladi.

5. Tadqiqot metodi o'qituvchi yordamisiz tashkil etiladigan ta'lim metodi bo'lib, u o'quvchining mustaqil izlanishi, fikrlashi va bilimlar transformasiyasini talab etadi.

Ta'lim jarayoni tashkil etishning o'ziga xos metodlaridan biri ishchan o'yinlardir. Ishchan o'yinlar munosabatlar sistemasini modellashtirish, faoliyat xarakteristikasini tashkil etishga yordam beradi.

"Kadrlar tayyolash miliy dasturi"da ta'lim jarayoniga yangi pedagogik-texnologiyalarni kiritish ta'kidlanadi. Pedagogik texnologiya bu ta'lim jarayoniga sistemali yondashuv bo'lib, unda ta'lim jarayoninng tashkil etishda texnika va inson imkoniyatlari hisobga olinadi va ularning o'zaro munosabati ta'limning optimal formalari yaratilishiga zamin bo'ladi.

Pedagogik texnologiyalarni quyidagi tarkibiy qismlarga bulish mumkin;

- Ta'lim-tarbiya ishtirokchilari shaxsiga qo'yiladigan ijtimoiy talablar;
- Hamkorlik faoliyati a'zolarining kasbiy tayyorgarligi;
- Ta'lim jarayoning maqsadi, mazmuni, mohiyati, amalga oshirish vositalari;
- Ta'lim jarayonini differensialashtirish;
- Ijodiylik.

O'quvchini mustaqil ta'lim olishga o'z-o'zini rivojlantirishga tayyorlash bugungi kun maktabining asosiy vazifasidir.

Ta'lim jarayonida o'quvchining mustaqil ta'lim olishini faollashtirish zarur. Mustaqil ta'lim masalalarini qo'yilishi, echish, o'z-o'zini nazorat qilish baholashning yullarni o'quvchi tomonidan tanlanishi va bajarilishi bilan xarakterlanadi.

O'quvchilarda mantiqiy tafakkurni rivojlantirish uchun fikrlash xususiyatlarini shakllantirish zarur. Fikrlash operasialari asosida dars jarayoni faollashtiriladi. Bu o'qituvchining: «Nima uchun?», «Qanday maqsadda», “sabablari qanday?”, «Natija nima uchun shunday bo'ldi?» singari savollarning muhokamasi orqali amalga oshirilishi mumkin. O'qituvchilarni evristik, muammoli vaziyatlarga tortish, tanqid, gumon holatlarini muhokama qilish, ulardagi muammolarni mustakil holda topish va ularni echish uchuv o'z loyihalarini to'zish va himoya qilish o'quvchilar tafakkurining ma'nodor va unumdor bo'lishiga xizmat qiladi.

Demokratik jamiyatda bolalar, umuman har bir inson erkin fikrlaydigan etib tarbiyalanadi. Agar, bolalar erkin fikrlashni o'rganmasa, berilgan ta'lim samarasi past bo'lishi muqarrar.

Albatta, bilim kerak, ammo, bilim o'z yo'liga. Mustaqil fikrlash ham katta boylik.

Hozirgi zamon o'quv muassasalarining vazifasi yosh avlodni mustaqil fikrlashga o'rgatishdir. Albatta, fikrlashda ham individual farqlar mavjud. Fikrlashni bilish - bu insonning aqlidir.

Aqlning quyidagi sifatlarini ajratish mumkin:

1. Mazmundorlik (boyliga, chuqurligi, hukmga boyligi).
2. Fikrlashning kengligi (keng va tor) va chuqurligi, nazariya va amaliyotning uzviyligiga bog'liqdir, Amaliyot, hukmning to'g'riligi mezonidir.
3. Fikrlashning mustaqilligi - umumiy tajribani qo'llay olish, shaxsiy fikrga ega bo'lishi, tajribaga munosabat bildirish.
4. Aqlning tashabbuskorliga.
5. Aqlning egiluvchanligi, vazifani standart echishdan qochish.
6. Aqlning tanqidiyligi, o'z ishini aniq baholay olish, uni ulchash.
7. Aqlning mahsuldorligi.
8. Fikrning ketma-ketligi.
9. Tafakkurning tezligi.

Aql haqida ayrim olimlar va arboblarning fikrlari keltirilgan. "Ulug' aql egalari o'z oldilariga maqsad qo'yadilar, qolgan? odamlar o'z istaklari ortidan ergashadilar". Aql-bu yaxshi tashkil etilgan bilimlar tizimidir.

Yuqorida aytib o'tilgan barcha sifatlar yosh o'zgargan sari o'zgarib boradi. Ijodiy ishda fikrlashning mustaqilligi va tanqidiyligi zarur bo'lib, u aqliy faoliyatning produktivligini ta'minlaydi.

Shaxs shakllanishida u yashayotgan muxit, kishilar, jamiyatning roli juda kattadir. Masalan, biron maxallada inson shaxsining tarkib topishiga aktiv ta'sir kursatuvchi besh yuzta o'ziga xos ijtimoiy muhit bor degan ma'noni bildiradi. Bu erda shunday bir savol tug'iladi: «Tashqi muhit inson shaxsining tarkib topishiga qanday ta'sir qiladi»

Birinchidan, ijtimoiy muhitdagi turli hodisalar odamning ongiga bevosita ta'sir qilib, unda chuqur iz qoldiradi.

- Ikkinchidan, tashqi ijtimoiy muxit ta'sirining chuqurroq va mustahkamroq bo'lishiga odamning o'zi yordam beradi. Ma'lumki, bolalar o'z tabiatlariga ko'ra, ilk yoshlik choglaridan boshlab, nihoyat darajada taqlidchan bo'ladilar. Bolalar katta odamlarning barcha xatti-harakatariga bevosiga taqlid qilish orqali bu xatti-harakatlarni, yaxshi-yomon fazilatlarni o'zlariga singdirib boradilar. Bolalar oilada, ko'cha - ko'yda, katta odamlarning har bir harakatlarini, o'zaro munosabatlarini zimdan kuzatib turadilar. Inson shaxsining tarkib topishida tashqi ijtimoiy muhitning roli haqida gap borar ekan, shuni ham ta'kidlab o'tish zarurki, ayrim g'ayri tabiiy hodisalar inson shaxsining tarkib topishida tashqi muhit ta'sirining hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini to'la tasdiqlaydi. Biz ayrim tasodifiy hollarda odam bolalarining yovvoyi hayvonlar muhitiga tushib qolish hodisasini nazarda tutayapmiz. Hayotda bunday hodisalar juda siyrak bo'lsa ham har holda uchrab turadi. Masalan, Hindistonlik doktor Sing Kalkutta yaqinidagi o'rmonzorda bo'ri bolalari bilan birga ikkita odam bolasining ham to'rt oyoqlab yugurib yurganini ko'rib qoladi. Keyin ularni poylab, qarorgohlarini topib, bolalarni olib ketadi. Ulardan biriga Amala, ikkinchisiga Kamala deb nom qo'yadi; Shu narsa xarakterliki, bolalar yoshlikdan bo'ri muhitiga tushib qolganliklari tufayli, fe'l-atvorlari, xatti-harakatlari jihatidan bo'rilardan farq qilmas edilar. Nutq yo'q, demak tafakkur ham nihoyat darajada cheklangan edi. Juda katta qiyinchiliklar bilan qayta tarbiyalanilayotgan bo'ri muhitidagi bolalar shamollash natijasida o'lib qoladilar. Bu hodisa odamning shaxs sifatida rivojlanishi uchun eng avval insoniy muhit, ya'ni ijtimoiy muxit bo'lishi kerakligini to'la tasdiqlaydi.

Shaxs va uning, psixologiyasiga ta'sir etuvchi ikkinchi omil -ta'lim- tarbiyaning ta'siridir. Ma'lumki, ta'lim-tarbiya inson ongini shakllantiradi, uning dunyoqarashi, e'tiqodi, hayotga bo'lgan munosabatani tarkib toptiradi. Agar bolalarning ruhiy taraqqiyotlari va shaxsiy xususiyatlarining tarkib topishi faqat tashqi ijtimoiy muhit bilan, ta'lim-tarbiyaning o'zigagina bog'liq bo'lganda edi, unday paytda biz bir xilda sun'iy va aynan bir xil ta'lim-tarbiya sistemasini ta'lim qilib, har tomondan bab-baravar taraqqiy etgan va deyarli bir xil shaxsiy xususiyatlarga ega kishilarni etishtirib chiqarar edik. Vaholanki, bunday bo'lishi mumkin emas. Shuni aytib o'tish kerakki, bola shaxsining tarkib topishiga ta'lim-tarbiyaning ta'siri deganda, albatta, birinchi navbatda tarbiya

muassasalarida, ya'ni bog'cha, maktab, internat, lisey va kollejlarda beriladigan ta'lim-tarbiya tushuniladi Biroq, bundan oilada bolaga beriladigan ta'lim-tarbiya mutlaqo mustasno emas. Oiladagi umumiy ijtimoiy muhitdan tashqari oilada beriladigan ta'lim-tarbiyaning rol kattadir. Bola tarbiyasi bilan sistemali shug'ullanadigan va umuman shug'ullanmaydigan oilalarga misollar keltirish mumkin.

Yuqorida aytib o'tilgan ikkita omildan tashqari uchinchi omil ham mavjud - bu nasliy xususiyatlardir. Odamga nimalar nasliy beriladi? Odamga nasliy yo'l bilan ayrim anatomik va biologik xususiyatlari beriladi. Masalan, tana tuzilishi, sochi va ko'zlarining rangi ovozi, gapirish uslublari, ayrim harakatlari tug'ma berilishi mumkin. Lekin shuni hech qachon esdan chiqarmaslik kerakki, odamda hech vaqt uning psixik xususiyatlari, ya'ni uning aqliy tomonlari bilan bog'liq bo'lgan sifatleri nasliy yo'l bilan, ya'ni tugma ravishda berilmaydi. Nihoyatda nodir hollarda ayrim qobiliyatlar, masalan, musiqa, matematik qobiliyatlariga nasliy yul bilan berilishi mumkin.

Odamning ruxiy taraqqiyoti va shaxsiy xususiyatlarining tarkib topishi haqida gapirar ekanmiz, yana bir muhim narsa ustida tuxtab o'tish kerak. Hozirgi kunda tez-gez akselerasiya terminini ishlatayapmiz. Xo'sh akselerasiya bu nima? Akselerasiya - «tezlatish» degan ma'noni anglatadi. Hozirgi kunda bolalarni ham jismoniy, ham ruhiy jihatdan juda jadallik bilan rivojlanayotganliklarining guvoxi bo'lib turibmiz. Xo'sh bo'larni sababi nima? Albatta, bunga turli fikrlar bor. Ayrim olimlar akselerasiyaning sababini ilmiy-texnika bilan bog'lab tushuntirishga intilmoqdalar. Ularning fikricha, ilmiy texnikaning juda jadal temp bilan rivojlanishi insoniyatning oldiga mislsiz ko'p informasialarni idrok qilish va fikrida qayta ishlash talablarini quydi. Bu talab o'z navbatida insonni har tomonlama, ya'ni ham jismoniy, ham psixik jihatdan tez rivojlanishiga olib keldi. Yuqorida aytib o'tilgan olimlarning fikricha, akselerasiya - bu XX asrning ikkinchi yarmiga xos bo'lgan hodisadir.

«Tarbiyasi qiyin» bolalar pedagogik qarovsizlik natijasidir. L.S.Vigotskiy fikricha, «qiyin» o'smir hayoti munosabatlar xarakterining natijasidir. Bular avvalo qaysar, injiq bolalar, ularni qiziqarli faoliyat turiga tortish ularni tarbiyalashning asosiy usullaridan biridir. Ularning ma'lum bir qismi intizomsiz, qo'pol: bolalardir. Ularning aktivligini maqsadga muvofiq o'zgartiish, ularga ba'zi huquqlarni berish yuli bilan ularga ta'sir

o'tkazish mumkin. Psixologiyada tarbiyasi qiyin bolalarning bir qancha klassifikasiyalari mavjud.

Birinchi gurux - ijtimoiy salbiy mustahkam qarashga ega bolalar;

Ikkinchi gurux - qonunbuzarlarga taqlid qiluvchilar.

Uchiichi gurux - ijobiy va salbiy xulq - atvor stereotiplari o'qishida ikkilanuvchi, o'z xatolarini tushunuvchi bolalardir.

To'rtinchi gurux - irodali bolalarga bo'ysinuvchilar.

Beshinchi gurux - qonunbuzarlik yuliga tasodifan kirib qolganlar.

Shuni aytish lozimki, tarbiyasi og'ir bolalar uchun ular yashayotgan muhit, oila, ular uqiyotgan jamoa, sinfning roli juda kattadir.

Tarbiyali bo'lim bu xulq-atvorini nazorat qilishdan iboratdir: bunday nazorat insonni yomon xatti-xarakatlarni bajarmaslik imkoniyatini beradi.

Agar shaxs xulq-atvorini axloqiyligi haqida qayg'ursa, u ijtimoiylashuvga erishgan bo'ladi.

Tarbiyalanganlik ijtimoiylashuvni o'rganish jarayoni sifatida qaraladigan yosh psixologiyasida olingan natijalarga asoslanadi: bola o'zini egosentrik emas, balki tarbiyali tutishi uchun tarbiyalanganlik qanday rag'batlantirilishi kerak? Tarbiya o'z mohiyatiga ko'ra ijtimoiy jixatdan ijobiy ehtiyojlarni hosil qilishidir. Agar ta'lim shaxsning ongini shakllantirish bo'lsa, tarbiya uning ongsizlik sferasiga ta'sir etishdir. Bolalarga ularni tarbiyalaydiganlarga hissiy yaqinlik xos. Odatda 6 oylik bolalar unga g'amxo'rlik qiladigan ota-onasiga bog'lanib qoladilar. Ota-onaning oldida bo'lish, ular bilan mulokotda bo'lish bolalarga juda yoqadi, ularning yuqligi bolaga yoqmaydi. Ota-onaning g'amxo'rligini bildiradigan so'zlar, xatti-harakatlar bola uchun juda katta ahamiyatga ega, uni erkalamaslik, suymaslik salbiy ahamiyatga ega bo'ladi. Xulq-atvorning dastlabki ijtimoiylashuvi xuddi shu o'rganish jarayoni orqali sodir bo'lishi mumkin: xulq-atvorning istalgan shakllari g'amxo'rlik va e'tibor bilan taqdirlanadi, kutilmagan shakllari esa qo'llab-quvvatlanmaydi. Lekin, yaxshi xulq-atvorni rag'batlantirish va yomon xulqatvor uchun jazolash axloqiy ijtimoiylashuvning kichik bir qismidir. Biz ko'rib chiqqan xulqatvor hamma bolalarga ham taalluqli emas. Bolalarni tarbiyalash samaradorligini oshirishda an'ana va urf-odatlarining roli katta.

Xalq urf-odatları, anʼanalari va marosimlari katta tarbiyaviy ahamiyatga egadir. Ular odamlarni bir-biriga yaqinlashtiradi, doʻstlik-birodarlik his-tuygʻularini rivojlantiradi. Boʻlar oʻz navbatida yoshlar uchun ibrat namunasini oʻtaydi.

Mustaqil jamiyatning baxt saodati yoʻlida halol mehnat qilish: jamiyat boyligini saqlash va koʻpaytgarish yoʻlida har bir kishining tinmay gamxoʻrlik qilishi, ijtimoiy burchni yaxshi anglash; jamiyat hayotida va shaxsiy hayotda halollik va rostgoʻylik, axloqiy sofdillik, odamiylik va kamtarlik, milliy va irqiy adovatlarga aslo yoʻl qoʻymaslik va shu kabilar tarbiya jarayonining muhim xislatlaridir.

Tarbiya jarayonida gʻamxurlikning funksiyasi kattadir. Bolalar befarq ota-onalarga nisbatan gʻamxoʻr ota-onaga koʻproq taqlid qiladilar. Gʻamxoʻr ota-onalar bolaning salbiy xulq-atvorini qoʻllab-quvvatlamaganda bola oʻz xatti-harakatlarining oqibatini ertaroq anglaydi.

Tarbiyaviy jarayonni amalga oshirishda gamxoʻrlik bilan bir qatorda yaxshi koʻrishga asoslangan intizomga rioya qilish zarurdir. Bu bola bilan doimiy muloqotni tushuntirishni, muhokama qilishni, agar bolaning xulq-atvori shuni talab qilsa, ogʻzaki tanbeh berishni, yaxshi xulq-atvor uchun taqdirlashni nazarda tutadi.

Tarbiya jarayonining texnologiyasini quyidagicha sharhlash mumkin;

1. Tarbiyalanuvchini alohida takrorlanmas, individuallik sifatida tushunmoq lozim. Uning ehtiyojlari strukturasi aniqlash kerak.

2. Ijobiy emosiyalar vositasida ijobiy xulq-atvor odatlarini shakllantirmoq kerak. Ong ham, iroda ham motivlar ierarxiyasini shakllantira olmaydi. Zotan, bir ehtiyojning oʻrnini faqat boshqa ehtiyojgina egallashi mumkin.

3. Shu ehtiyojlarni qondirish vositalari bilan bolani qurollantirish tarbiya va. tarbiyachidan muloqotni ham, hamdardlikni ham emas, aynan shu vositalar bilan qurollangirishni koʻtadi. Arastu aytganidek: «Tarbiya uch narsaga ehtiyoj syozadi: isteʼdodga, ilmga, mashqga».

Konfusiylar: «Eskini oʻzlashtirgan va yangini tushunishga qodir insongina tarbiyachi boʻla oladi degan edi. Mustaqillikning dastlabki yillaridanoq butun mamlakat miqyosida taʼlim-tarbiya, ilm-fan, kasb-hunarga oʻrgatish sohalarini isloh qilishga nihoyatda katta zarurat sezila boshladi. Bugungi kunda tarbiya jarayonida ham qator

o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Shuni ta'kidlash lozimki, ma'rifat xalqimiz, millatimiz qonidadir. An'anaviy sharqona qarashga ko'ra, ma'rifatlilik faqat bilim va malaka emas, ayni paytda chuqur ma'naviyat va go'zal axloq degani hamdir.

Bir ijtimoiy jamiyatning ikkinchisiga almashishi, shuningdek, milliy mustaqillik va uning ne'matlari respublikamiz fuqarolarida tub o'zgarishlarni vujudga keltirmoqda. Milliy tuyg'u, qiyofa, xarakter, ta'b, kuy, raqs, ma'naviyat, qadriyat hamda ruhiyat ta'siri ostida o'zining tub mohiyatini aks ettira boshladi. O'tmishning boy merosi, uning an'analari milliy istiqlool tufayli o'z egalariga qaytarib berildi. Fuqarolarning ijtimoiy ongi asta-sekin o'zgarib borishi natijasida etnopsixologik xususiyatlar tiklana boshladi, milliy, umumbashariylik xislatlari o'qishida adolatlilik, teng huquqlilik aloqalari o'rnatilmoqda.

XXI asrda shaxs shakllanishida, uning tarbiyalanganlik darajasini ortiradi dinning, xususan «Hadis» ilmining ahamiyati kattadir. Shaxslararo munosabatda tenglik, g'amxo'rlik, samimiylilik, o'zaro yordam, simpatiya, antipatiya, hamdardlik, sevgi-muhabbat singari milliy xususiyatlarni tarkib toptirishda hadislarining roli yanada ortmoqda.

O'zbek oilasida tarbiya mohiyati, mazmuni tarbitning kundalik va istiqlool rejasi, bolalarga ta'sir o'tkazish vositasini tanlash va undaya unumli foydalanish o'ziga xos xususiyatga ega, chunki uning asosida xalq an'analari yotadi.

O'zbek xalkining etnopsixologik xususiyatlaridan unumli foydalanish xar tomonlama tarakkiy etgan inson shaxsini tarkib toptirishda muxim rol o'ynaydi. Abdulla Avloniy aytganidek: «Tarbiya biz uchun yo xayot, yo mamot; yo najot, yo xalokat; yo saodat - yo falokat masalasidir».

Yosh avlod tarbiyasida milliy ruxiyat, umuminsoniy, xalkchil milliy kadriyatlar, urf-odatlar, an'analari etakchi o'rin tutmogi lozim (tarbiya etnopsixologik va etnopedagogik munosabat). Bo'lar orkali yoshlarda kuyidagi fazilatlarni tarbiyalash lozim:

- a) yoshlarda vatanparvarlik his-tuyg'ularini shakllantirish;
- b) xayrixohlik, odamlarga xurmat, mexr-shafqat;
- v) kattalarni xurmat qilish, e'zozlash;
- g) muloyimlik;

- d) ishbilarmonlik, mohirlik, ishchanlik, iqtisodiy tafakkur;
- e) kichik yoshdan mehnatsevarlik;
- j) jismoniy baquvvatlik;
- z) ahlok-odoblilik;
- i) oilaparvarlik;
- k) ayollarga xurmat;
- l) o'zaro xamkorlikka intiluvchanlik.

Ma'lumki, yoshlarning ma'naviy-ahloqiy tarbiyasi bilan oila, maxalla, ta'lim muassasalari, ommaviy axborot vositalari, xuquqni muxofaza qiluvchi Tashkilotlar, ilmiy-pedagogik kadrlar shug'ullanadilar. Tarbiya jarayoni barcha ishtirokchilarining baxamjixatlik bilan olib boradigan ishlarigina o'zining ijobiy natijalarini berishi mumkin.

II BOB. KICHIK MAKTAB YOSHI DAVRIDA O`QUVCHILARDA BILISH JARAYONLARINING RIVOJLANISH XUSUSIYATLARINING MAZMUN VA MOHIYATI

2.1. Kichik maktab yoshidagi bolalar psixologiyasining xususiyatlari

Kichik maktab davri 6-7 yoshdan 9-10 yoshgacha davom etadi. Bu davrda bola maktab o'quvchilariga quyiladigan turli talablar bilan tanishadi, fan asoslarini o'rganish uchun biologik va psixologik jihatdan tayyorlanadi. Uning psixikasi bilim olishga etadigan darajada rivojlanadi. Shu yoshdagi bola idrokining o'tkirligi, ravshanligi, sofligi, aniqligi, o'zining qiziquvchanligi, ishonuvchanligi, xayolining yorqinligi, xotirasining kuchliligi, tafakkuriniig yaqqolligi bilan boshqa yoshdagi bolalardan ajralib turadi. Maktab ta'limiga tayyorlanayotgan bolada diqqat nisbatan uzoq muddatdan va shartli barqaror bo'ladi. Kichik maktab yoshidagi bolalarning asosiy faoliyati o'qish hisoblanadi. Bolaning maktabga borishi, uning psixologik rivojlanishi va shaxsning shakllanishidaga o'rni nihoyatda katta. Bola o'quv faoliyatida o'qituvchi rahbarligida inson ongining turli asosiy shakllarining mazmunini egallaydi va insoniy an'analar asosida harakat qilishni o'rganadi. O'quv faoliyatida bola o'z irodasini o'quv maqsadlariga erishish uchun mashq hildiradi. O'quv faoliyata boladan nutq, diqqat, xotira, tasavvur va tafakko'rini kerakli darajada rivojlanishini talab etgan holda, bola shaxsi rivojlanishi uchun yangi sharoitlarni yaratadi. Birinchi bor maktabga kelgan bola o'z atrofdagilari bilan psixologik jihatdan yangi munosabat tizimiga o'tadi. U hayotining tubdan o'zgarganini, unga yangi majburiyatlar, nafaqat, har kuni maktabga borish, balki o'quv faoliyati talablariga bo'ysunish ham yuklatilganliginni his eta boshlaydi. Oila a'zolarining bola o'quv faoliyati, yutuklari bilan qiziqayotganligi, shuningdek, uni nazorat qilayotganligi, unga qilinaetgan yangi muomala, munosabat uning ijtimoiy mavqei o'zgarganini to'la his etishiga, o'ziga nisbatan munosabatining o'zgarishiga asos bo'ladi. Kattalar bolalarni amaliy jihatdan o'z vaqtlarini to'g'ri taqsimlash borasida yaxshi o'qish, o'ynash, sayr qilish va boshqa narsalar bilan shugullanishga o'rgatadilar. Demak, oilada bola u bilan hisoblashadigan, maslahatlashadigan yangi bir o'rinni

egallaydi, o'quvchining maktabdagi muvaffaqiyati uning keyingi psixik rivoshi va shaxsining shakllanishida -to'liq ijobiy asos bo'ladi.

Bola insoniy munosabatlar tizimida ham alohida o'rin egallayotganini, ota-onasi, yaqinlari, atrofdagilari unga yosh boladek emas, balki o'z vazifalari, majburiyatlari bor bo'lgan, o'z faoliyat natijasiga ko'ra hurmatga sazovor bo'lishi mumkin bo'lgan alohida shaxs sifatida munosabatda bo'ladilar. Buning natijasida bolaning o'z-o'zidan oilasi, sinfi va boshqa jamoalardagi o'z urnini anglay boshlaganini ko'rish mumkin. Bu davrda bolaning "Men shuni xohlayman? motividan "Men shuni bajarishim kerak" motivi ustunlik qila boshlaydi. Maktabda birinchi sinfga kelgan har bir o'quvchida psixik zo'riqish kuchayadi. Bu nafaqat uning jismoniy salomatligida, balki xatti-harakatida ham, ya'ni ma'lum darajada qo'rquvni kuchayishi, irodaviy faollikning susayishida namoyon bo'ladi.

Bu davrga kelib bola atrofidaogilar bilan o'zaro munosabatda ma'lum bir natijalarga erishgan, o'zi xoxlayotgan narsalarni hamda, o'z oilasida o'zi egallagan o'rnini aniq biladigan bo'ladi. Shuningdek, u o'zini-o'zi boshqarish malakasiga ega bo'ladi, vaziyat va holatga qarab ish yurita oladi. Bu yoshdagi bolalar xatga-harakatlari va motivlari ularning o'zlariga beradigan baholariga qarab "Men yaxshi bolaman" emas, balki bu xatti-harakatlar o'zgalar ko'z o'ngida qanday namoyon bo'lishiga qarab baholanishini tushuna boshlaydilar.

Bola maktab ta'limiga bog'chada tarbiyalanyotganida tayyorlanadi.

Maktabga kelish arafasida bolaning so'z boyligi o'z fikrini bayon eta oladigan darajada ortadi. Agar bu yoshdaga normal rivojlanayotgan bola o'z nutqida 500-600 so'zni ishlatsa, olti yoshli bola 3000-7000 so'zni ishlatadi. Boshlang'ich sinf yoshidagi bolalar nutqi asosan ot, fe'l, sifat, son va boglovchilardan iborat bo'ladi. Bu yoshdagi bolalar o'z nutqlarida qaysi so'zlarni ishlatgani afzalu, qaysilarini ishlatish mumkin emasligini farqlay oladilar. 6-7 yoshli bola o'z jumllarini murakkab grammatik tizimda to'za oladi. Bola butun bolalik davrida nutqni jadal ravishda egallab borib, nutqni o'zlashtirishi ma'lum bir faoliyatga aylana boradi, 7-9 yoshli bolalarning o'ziga xos yana bir xususiyati bola nutqida o'z fikrini bayon etibgina qolmay, balki o'z suhbatdoshining diqqatini o'ziga jalb qilish uchun ham gapiradilar,

Bu davrda yozma nutq ham shakllana boshlaydi. Yozma nutq jummalarni to'g'ri to'zish va so'zlarni to'g'ri yozishga ma'lum talablar quyilganligi bilan xarakterlanadi, Bola so'zlarni qanday eshitgan bo'lsa, shundayligicha yozilmasligini bilishi, ularni to'g'ri talaffuz etishi va yozishga o'rganishi zarur. Yozma nutqni egallash asosida bolalarda turli matnlar haqidagi ma'lumotlar yuzaga keladi. Bu davrda yozma nutk endigina shakllana boshlaganligi bois, bolada hali o'zi yozgan fikrlarni, so'z va harflarni nazo rat etish malakasi hali rivojlanmagan bo'ladi. Lekin unga ijod qilish imkoniyati beriladi. Ushbu mustaqil ijodiy ish maktab yoshidagi o'quvchilarda berilgan mavzuni anglash, uning mazmunini aniqlash, fikrini bayon etish uchun ma'lumot tuplash, muhim jihatlarini ajratib olish, uni ma'lum ketma-ketlikda bayon etish, reja to'zish malakasini yuzaga keltiradi. Jummalarni to'g'ri tuzish, aynan shu mazmunga mos so'zlarni topish va ularni to'g'ri yozish, tinish belgilarini to'g'ri qo'yish, o'z holatlarini topa olish va to'g'rilash aqliy rivojlanishning ko'rsatkichlaridan hisoblanadi.

O'qish faoliyati kichik maktab yoshidagi o'quvchining aql-idroki, sezgirligi, kuzatuvchanligi, eslab qolish va esga tushirish imkoniyatlarining rivojlanishi uchun muhim shart-sharoitlar yaratadi, hisoblash malakalarini shakllantiradi. Ta'lim jarayonida ularning bilimlar ko'lami kengayadi, qiziqishlari ortadi, ijodiy izlanish qobiliyati rivojlanadi, ularda tafakkurning faolligi, mustaqilligi ortadi, aqliy imkoniyatini ishga solish vujudga keladi. Mazkur yoshdagi bolalar o'z idroklarining aniqligi, ravonligi, utkirligi bilan boshqa yosh davrdagi insonlardan keskin farq qiladi. Ular har bir narsaga berilib, o'ta sinchkovlk bilan qarashlari sababli idrokning muhim xususiyatlarini o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

7-10 yoshdagi o'quvchining idroki, uning xatti-harakati, o'yini va mehnat faoliyata bilan bevosita bog'liqdir. O'quvchi o'zining ehtiyoji, mayli, qiziqishi turmush sharoitiga mos, shuningdek o'qituvchi tavsiya etgan narsalarni idrok qiladi.

Birinchi sinfga kelgan bola predmetlarning rangi, shakli va kattaligani, ularni makonda joylashishini bilish bilan, birga ularni taqqoslay oladi. Maktabda muvaffaqiyatli o'qish uchun bola sensor rivojlanganlik darajasini yuqori bo'lishi juda muxim. Maktab yoshiga kelib, normal rivojlanayotgan bola rasm va suratlar real hayotni aks ettirayotganligini yaxshi tushunadilar. Shuning uchun ham surat va rasmlarda nimalar aks

ettanini real haetga taqqoslagan holda bilishga harakat -qiladilar. Bola rasmlarda atrof-hayotdagi narsalarni kichiklashtirib tasvirlanganligini anglay biladilar. Bu tasvirlar bolalarda estetik va badiiy didni rivojlantiradi. Chunki, bola shu rasmlar orqali olam go'zalligini, uning turfa ranglardan iborat ekanligini anglaydi, ajratadi va o'z munosabatini bildiradi.

Tafakkurning rivojlanishini kichik maktab yoshidagi bola psixikasining sog'lomligida, uning bilish faolligida ko'rish mumkin. Bolaning qiziquvchanligi, asosan, atrof-olamni bilish, o'rganishga qaratilgan bo'ladi. Bola o'ynab turib, olam sir-sinoatlari, sabab-hodisalari va bog'liqlaridan xabardor bo'lishga intiladi. Masalan, bola o'zi mustaqil ravishda qanday predmetlar suvda cho'kishi, qaysilari esa suzishni tadqiq qila oladi. Bola aqliy munosabatlarda faol bo'lsa, u bugunchalik ko'p savol beradi va bu savollar, asosan, xilma-xil bo'ladi, Bolani qor, yomgir qanday yo'lishi, quyosh kechasi qaerda bo'lishi, mashina qanday qilib yurishi, erdan osmongacha bo'lgan masafani bilishi juda qiziqtiradi. Bu ularning «Nima uchun?», «Qanday qilib?», «Nima orqali?» kabi savollariga javob olishga qaratilgan bo'ladi. Bu yoshdagi bolalar asosan o'zlari ko'rib turgan narsa haqida chuqurroq fikr yurita oladilar. Bu yoshdagi bolalar tafakko'rining asosiy turi obrazli tafakkurdir.

6-10 yoshli bola mantiqiy fikrlay oladi, lekin, bu yosh asosan ko'rganlariga tayanib, ta'lim olishga senzitiv bo'lgan davr hisoblanadi. So'zsiz bugungi jamiyatimizda bolalarning aqliy rivojlanishi yangi bilimlarni tuzilish tipiga ham bog'liq bo'lib, ular ma'lum darajada shakllangan kattalar tomonidan tuziladi. Chunki, aqliy rivojlanish ijtimoiy omillar bilan belgilanadi-individ ijtimoiy munosabatlar bilan o'zgaradi. Bolaning maktabda muntazam ravishda o'qishga o'tishi uning atrof-hayotdagi narsa-hodisalarga nisbatan fikrini va munosabatlarini o'zgarishiga olib keladi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning tafakkuri mantiqiy fikrlash, muloxaza yuritish, hukm va xulosa chiqarish, taqqoslash tahlil qilishning turli usullarini qo'llashdek o'ziga xos xo'susiyatlari bilan maktabgacha yoshdagi bolalar va o'smirlardan farq qiladi. Ta'lim jarayonida tafakkur operasiyalariga, mustaqil fikrlashga o'rgatish kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni kamol toptirishning garovidir.

O'quv faoliyati psixik funktsiyalarni yuqori rivojlanganlik darajasini talab etadi. Bolaning dikkati, xotira va tasavvuri mustaqil tus ola boshlaydi. Lekin, odatdagi holat va vaziyatlarda bolaga o'z psixik funktsiyalarini yuqori darajada tashkil etish hali birmuncha murakkabdir.

6-7, 10-11 yoshli bolalar bilish jarayonlaridagi ixtiyoriylik irodaviy zo'riqish asosidagina, bola o'zini atrofdagilarning talabi yoki shaxsiy harakatta intilgandagina yuzaga kelishi mumkin.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida diqqatni irodaviy zo'r berish bilan boshqarish va vaziyatga moslash imkoniyati yaxshi bo'lmaydi. Buning asosiy sababi, ularda ixtiyoriy diqqatning kuchsizligi va beqarorligidir. Bolalarda ixtiyorsiz diqqat ko'proq rivojlangan bo'ladi. Boshlang'ich sinf o'quv materiallarining yaqqolligi, yorqinligi, jozibadorligi, o'quvchida baxtiyor his-tuyg'ular uyg'otadi, irodaviy zo'riqishsiz, osongina fan asoslarini egallash imkonini beradi. 1-2 sinf o'quvchilari diqqatining o'ziga xos xo'susiyatlaridan biri uning etarlicha barqaror emasligidir. Shuning uchun ham ular o'z diqqatlarini muayyan narsalarga qarata olaydilar va diqqat obektlar ustida uzoq tura olmaydi.

Ta'lim jarayoni kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning ixtiyoriy, barqaror, mustahkam, kuchli, faol ongli diqqatni rivojlantirishga qulay shart-sharoit yaratadi. Bilim olish jarayonida mustaqil aqliy mexnat qilish, misol-masalalar echish, mashqlar bajarish, takrorlash irodaviy zo'r berish jarayonida ixtiyoriy, ongli diqqat tarkib topadi.

Bo' yoshdagi bolada ixtiyoriy diqqatni to'plash, tashkil qilish, uni taqsimlash, ongli ravishda boshqarish o'quvi shakllana boshlaydi. Kichik maktab yoshidagi bola ma'lum darajada o'z faoliyatini o'zi mustaqil rivojlantira oladi. U o'z rejasini, u yoki bu ishni qanday ketma-ketlikda bajarishini so'z bilan ifodalab bera oladi. Rejalashtirish so'zsiz bolaning diqqatini tashkil eta oladi va rivojlantiradi. Ularda ixtiyorsiz diqqat ustunlik qiladi. Kichik maktab yoshidagi bolalar so'zsiz o'z diqqatlarini aqliy masalalarga qarata oladilar, lekin bu juda katta irodaviy kuchni va yuqori motivasiyalarni tashkil etilishini talab qiladi.

Bolaning xayoli tevarak-atrof taassurotlari, tasviriy san'at asarlarini etarli darajada aks ettirishda vujudga keladi. Siymolar, shartli belgilar, tabiat manzaralari jamlanib, o'quvchilarda xayol paydo bo'ladi.

O'quv faoliyati boladan berilgan o'quv materiallarini esda saqlab qolishni talab etadi. o'qituvchi o'quvchisiga nimalarni eslab qolishi zarurligi haqida ko'rsatmalar beradi. O'quvchi nimani eslab solishi kerakligini takrorlaydi, uni tushunib olishga harakat qiladi. Lekin bu yoshda ixtiyorsiz xotira, shubhasiz, ustunlik qiladi. Bolannng xotirasida saqlab qolishini asosan uning ishga bo'lgan qiziqishi belgilab beradi. O'quv materialini tushunish, eslab qolishning asosiy sharti hisoblanadi.

Dars jarayonida o'qituvchi turli vaziyatlarni tasavvur qilishni so'raydi. Bu holat. albatta, biron-bir yordamchi qurollar-predmetlar, maketlar, sxemalar bo'lgan taqdirdagina o'quvchi tasavvo'rini rivojlantirishi mumkin. Aks holda bu yoshdagi bolalar mustaqil tasavvur harakatlar qilishga qiynaladilar.

Psixolog Piaje tadqiqotlarida 6-7 yoshli bolalardan turli xil balandlikdagi idishlardagi suv miqdorini belgilash so'ralgan. Bolalar suv miqdorini bir-biri bilan teng bo'lgan idishlarda ko'rganlaridan so'nggina o'z javoblari noto'g'riligini bilganlar. Kichik maktab davrida tasavvur asosan bolalar rasm chizayotganlarida, shuningdek ertak va hikoyalar tuqiyotganlarida rivojlanadi. Kichik maktab yoshidagi bolalar tasavvuri juda keng va xilma-xil bo'ladi. Ayrim o'quvchilar real borliqni tasavvur etsalar, boshqalari esa fantastik obraz va vaziyatlarni tasavvur etadilar. Shu bois kichik maktab yoshidagi bolalarni realistlar va fantazyorlarga ajratish mumkin. Bolalar ko'pincha o'zlariga ma'lum siymolar, syujetlardan foydalangan holda yangi obrazlarni tasavvur etadilar, yaratadilar. Bu tasavvurlar zahirida ularning qurquvni engishi, do'st topishi, xursandchilik hislari yotadi. Bundan tashqari tasavvur terapevtik natija olib keluvchi faoliyat sifatida ham namoyon bo'lishi mumkin. Bola real hayotda qiyinchiliklarga duch kelib, ulardan chiqib keta olmagan holatda ko'pincha xayolga beriladi. Masalan, mehribonlik uyida tarbiyalanayotgan bola o'zining hamma havas qiladigan oilasi, uyi bo'lishini, bu uyga o'g'rilar kelib qolsa, u qahramonlik qilingani tasavvur qiladi. o'z tasavvurida yaxshi yoki yomon holatlarni boshidan kechirgan bola o'zining kelgusi xatti-harakatlari motivasiyasi uchun zamin tayyorlaydi. Kattalarga nisbatan tasavvurning

bolalar hayotida ahamiyati juda katta. Bola tasavvur qilib atrof-hayotni chuqurroq bila boshlaydi, o'z-o'zining shaxsiy tajribasidan tasavvur yordamida chetga chiqa oladi, ijodiy layoqati rivojlanadi, shaxsiy xususiyatlarining rivojlanishiga xizmat qiladi.

Kichik maktab yoshidagi bola o'qituvchisi bilan yaxshi emosional munosabatda bo'ladi. Shu davrgacha bevosita kattalar rahbarligida u yoki bu axborotlarni o'zlashtirib kelgan bo'lsa, endi o'z xohish irodasi bilan zarur ma'lumotlar to'plashga, o'z oldiga aniq maqsad va vazifa qo'yishga harakat qiladi. Bolaning ana shu faolliga xotirasining muayyan darajada rivojlanganligini bildiradi. Oqilona tashkil qilingan ta'lim jarayoni mazkur yoshdagi bolalarning tafakkuri jadal rivojlantiradi. Bu yoshdagi bola boshqa davrlarga nisbatan ko'proq narsani o'zlashtiradi. Maktab ta'limi o'quvchining turmush tarzini, ijtimoiy mavqeini, sinf jamoasi va oila muhitidagi o'rni o'zgartiradi. Uning vazifasi o'qishdan, bilim olish, ko'nikma va malakalarni egallash, o'zlashtirishdan iborat bo'lib qoladi.

Kichik maktab yoshidagi bolaning muhim xususiyatlaridan biri, unda o'ziga xos ehtiyojlarning mavjudligidir. Bu ehtiyojlar o'z mohiyatiga ko'ra muayyan bilim, ko'nikma va malakalarni egallashga qaratilmay, balki faqat o'quvchilik istagini aks ettirishdan ham iboratir. Shu ehtiyojlar asosida o'z portfeliga, shaxsiy o'quv qurollariga, dars tayyorlash stoliga, kitob qo'yish javoniga ega bo'lish, kattalardek har kuni maktabga borish istagi yotadi.

Kichik maktab yoshidagi bola o'zining tub mohiyati va vazifasini tushunib etmaydi, balki hamma maktabga borishi kerak deb tushunadi, Kattalarning ko'rsatishlariga amal qilib tirishqoqlik bilan mashg'ulotlarga kirishib ketadi. Oradan ma'lum vaqt o'tgach, shodiyona lahzalarning taassuroti kamayishi bilan maktabning tashqi belgilari o'z ahamiyatini yo'qota boradi va bola o'qishni kundalik aqliy mehnat ekanligini anglaydi. Shunda bola aqliy mehnat ko'nikmasiga ega bo'lmasa uning o'qishdan ko'ngli soviydi, unda umidsizlik hissi vujudga keladi. O'qituvchi esa bunday holning oldini olish uchun bolaga ta'limning o'yindan farqi, qiziqarliligi haqida ma'lumotlar berishi va uni shu faoliyatga tayyorlashi kerak. Ta'limning mazmuni o'quvchining bilimlarni egallashga qiziqishi o'z aqliy mehnati natijasidan qanoatlanish hissi bilan uzviy bog'liqdir. Bu his o'qituvchining ragbatlantirishi bilan amalga oshiriladi

va o'quvchida samaraliroq ishlash moyili, istak va ishtiyoqini shakllantiradiyu. Bolada paydo bo'lgan faxrlanish, o'z kuchiga ishonch hislari bilimlarni o'zlashtirish va malakalarni rivojlanishiga xizmat qiladi. Kichik maktab yoshidagi bolalarni o'qitish jarayoni, o'quv faoliyatining asosiy komponentlari: o'quv vaziyatlari, o'quv harakatlari, nazorat etish va baholash bilan tanishtirishdan boshlanadi. Bu borada barcha predmetli harakatlar aqliy rivojlantirishda kulay bo'lgan sharoitda amalga oshirilishi juda muhim. Agar bola o'quv harakatlarini noto'g'ri bajarsa, bu uning o'quv harakatlarini nazorat va baholash bilan bog'lik harakatlarni bilmasligi, yoki ularni yaxshi egallamaganligidai bo'lishi mumkin. Bolaning mustaqil ravishda bajargan harakatlari natijalarini o'z xatti-harakatlari xususiyatlari bilan taqqoslay olishlari unda o'z-o'zini nazorat etish xususiyatlarini ma'lum darajada shakllanganidan dalolat beradi. O'quv vaziyatlarida bolalar ayrim turdagi masalalarni echish yo'llari bilan tanishadilar va ularni-egallagan zahoti aniq bir masalalarni echishda amaliy foydalanadilar. Pedagogik psixologiyaning asosiy talablarida boshlang'ich sinf ta'limi dasturlaridagi ko'pgina mavzu va bo'limlarni o'rgatish bolalarni ma'lum bir sinfga taalluqli namunalarini o'zlashtirishga yo'naltirish orqali tashkil etilishi kerak deb ta'kidlanadi. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, boshlang'ich sinf o'quvchilarining masalalarni echishdagi ayrim yo'l va tushunchalarni etarlicha egallamaganligi bu tushuncha va yo'llarni shakllantirishda bolalar barcha kerakli o'quv, harakatlarini ajarishga o'rgatilmaganligining natijasidir, o'quv faoliyatida nazorat va o'z-o'zini nazorat etish kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda o'quv harakatlarini mustaqil rejalashtirishi va bajarishni shakllanishida juda muhimdir. Bolalar tafakkuri va nutqining rivojlanishida ovoz chiqarib mulohaza yuritishning va bu uslubdan o'quv jarayonida foydalanishning ahamiyati katta. Ovoz chiqarib mulohaza yuritish va o'z echimini asoslab berish aqliy sifatlarni o'sishiga xizmat qilib, kishi o'z mulohozalari va hatti-harakatini taxlil etishi va anglashini rivojlantiradi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda aqliy va o'quv materialini o'zlashtirish imkoniyatlari ancha yuqori hisoblanadi. To'g'ri Tashkil etilgan ta'limda bu yoshdagi bolalar o'rta maktab dasturida kursatilgan bilimlarga nisbatan ko'proq bilimlarni tushutishlari va o'zlashtirishlari mumkin. Kichik maktab yoshidagi bolalarning o'ziga xos xususiyatlaridan yana biri shundaki, shu davrdan boshlab, o'quv materialini o'zlashtirmaslikning dastlabki belgilari

ko'zga tashlanadi. O'zlashtirmaslikning asosiy sabablari; bu aqliy taraqqiyot va o'quvchanlikning birmuncha orqada qolishidir N.S.Leytes mulohazalariga ko'ra inson yoshi ulgaygan sari akdiy rivojlanish darajasi birmuncha ko'tariladi, o'quvchanlik esa birmuncha pasayadi. Kichik maktab yoshidagi bolalarning o'quvchanligi, albatta, o'smir va o'spirinlarga nisbatan yuqori, lekin o'smir va uspirinlarning aqliy rivojlanganligi boshlang'ich sinf o'quvchilariga nisbatan yuqoridir. O'qituvchining muomala va munosabat uslubi o'quvchining xatti-harakatiga ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchining dars jarayonida har bir o'quvchiga ta'sir ko'rsatishi uchun qulay imkoniyati bor. O'quv faoliyatining boshlanishi jarayonida bolaning kattalar va tengdoshlari bilan qiladigan muomala-munosabatlari yangicha tus ola boshlaydi. "Bola-katta" munosabati "bola-ota-onal" munosabatidan tashkarida yuzaga keladi. Chunki, o'qituvchi bolaga ota-onaga nisbatan ko'proq ravishda normativ talablar qo'yadi. Birinchi bor maktabga kelgan bola hali o'zini to'liq anglashi va o'zi xatti-harakatlarini aniq bilishi qiyin. Faqat o'qituvchigina bolaga me'yorlar quyishi, ularning xatti-xarakatlarini baholashi mumkin. O'z xatti-harakatlarini boshqalar bilan moslashtirishga sharoit yaratishi mumkin. Boshlang'ich sinfda o'quvchilar o'qituvchi tomonidan qo'yiladigan yangi shartlarni qabul qiladilar va ularning qoidalariga to'la amal qilishga harakat qiladilar. Bola uchun o'qituvchi uning psixologik holatini belgilab beruvchi asosiy figura hisoblanib, bu holat uning nafaqat sinfdagi, balki, umuman tengdogilari bilan bo'ladigan munosabatiga, bu munosabat esa o'z-o'zidan oilasidagi munosabatlariga ham ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, bu munosabatlar uning o'quv faoliyati muvaffaqiyatini ham belgilab beradi. o'qituvchining o'quvchilarga ta'sir ko'rsatishi va munosabatining qo'yidagi uslublari mavjud. Avtoritar uslub: bu qatgaqqo'llik bo'lib, bunda o'qituvchi o'quvchilarini so'zsiz o'ziga bo'yso'nishlarini talab etadi. Lekin, nima uchun qattiq qo'l qilayotganini yoki o'quvchilariga nima uchun o'zlarini shundan tuplari lozimligini tushuntirib bermaydi, shuningdek, o'quvchilarni o'z xatti-harakatlarini mustaqil boshqarishga ham o'rgatmaydi, o'qituvchi dars davomida o'quvchilaridan jim o'tirishini, savollarga doimo qo'l ko'tarib, o'qituvchining ruxsati bilan javob berishini, o'qituvchining ko'rsatmalarini so'zsiz bajarishini talab etadi.

Bunday pedagoglar o'quvchilarning qiziqishlari asosida emas, balki asosan o'quv rejasi asosida dars o'tadilar. Dars davomida ham bahs-munozara uchun deyarli imkoniyat yaratilmagan hodda asosan o'qituvchining fikri singdiriladi o'quvchilari bilan muomala munosabatda ham ularning individual psixologik xususiyatlari, jumladan, nerv tizimining qo'zg'aluvchanlik darajasini ham e'tiborga olmaydilar. Bu uslub o'qituvchini sinfdan, o'quvchidan uzoqlashtiradi. Emosional sovuqlik sinfda intizomli o'quvchida yakkalanish, xavotirlik, himoya qilinmaganlik hissini ham yuzaga keltiradi. Bu uslub sinfda yuqori o'zlashtirish ko'rsatkichini berishi, lekin bu o'zlashtirish, asosan, xotira evaziga bo'lib, lekin mustaqil tafakkur, ijodkorlik, hozir javoblik kabi xususiyatlarni rivojlanishdan ortda qolishiga sabab bo'ladi, unda doimiy xavotirlik o'ziga nisbatan ishonchsizlikni keltirib chiqaradi.

Imperativ uslubdagi o'qituvchining o'quvchilari o'qituvchi sinfda bo'lmagan vaqtlarda o'z-o'zini boshqarish malakasi bo'lmaganligi uchun ham intizomga muglaqo bo'ysunmaydilar. Bu asosan, to'polonda namoyon bo'ladi. Bu uslub o'qituvchining mustaxkam irodasini ko'rsatadi, lekin bu irodada o'quvchiga nisbatan muhabbat hamda o'quvchining "ustozim menya yaxshi ko'radi" degan fikri emas, balki qurquv hissi mavjuddir.

Demokratik uslub o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasida do'stona munosabat o'rnatilishiga asos bo'ladi. Darsdagi intizom majburiy emas, balki muvafaqqiyatga erishish garovi sifatida bolalar ijobiy emosiyani, o'ziga ishonch, o'z muvafaqqiyati, yutuqlaridan quvonishi, do'stlari bilan faoliyatda hamkorlik hissini beradi. Demokratik uslub bolalarni birlashtiradi. Shu bilan birga o'zining faoliyati natijalariga qiziqish o'yg'otgan holda o'zi uchun o'zi harakat qilishi lozimligiki anglatadi. O'zini o'zi boshqariga, o'z xatti-harakatini o'zi nazorat qilishga o'rgatadi. Har bir ishga mas'uliyat bilan yondoshish hissi o'qituvchining shu yoshdagi bolalar bilan demokratik muomala munosabati asosidagina shakllanadi.

Liberal uslub kasbiy layoqati yo'q bo'lgan o'qituvchilarga xos bo'lgan uslubdir. Bunday o'qituvchi dars jarayonini yaxshi Tashkil eta olmaydi. Bunday darslarda har bir bola o'z tarbiyalanganlik darajasiga qarab o'zini tutadi. Bola o'z majburiyatlarini yaxshi his qilmaydi. Muomalar munosabatdagi liberal uslub psixologiya va pedagogika

fanlariga mutlaqo zid uslub hisoblanib, bolalar shaxsini shakllantirish va tarbiyalash jarayonida bu usulni qo'llab bo'lmaydi. Shunday qilib, boshlangich sinf o'quvchilari bilan muomala-munosabatdagi imperativ uslub, asosan, ma'lum bir chegaralarga asoslangan holda bola shaxsi rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Demokratik uslub o'qituvchidan muomala-munosabatda juda katta kasbiy mahoratni talab etgan holda, bola shaxsining ijobiy tomonlarini rivojlantiruvchi yagona o'slub xisoblanadi. Liberal uslub esa o'quvchini emosional zo'rqiqtirmaydi, lykin uning shaxsi rivojiga ham samarali ta'sir ko'rsatmaydi. O'qituvchining munosabat uslubi o'quvchining faolligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchi faolligining asosan uch xil ko'rinishi mavjud bo'lib bo'lar jismoniy, psixik va ijgamoiiy faollikdir.

Jismoniy faollik - sog'lom organizmning harakat qilishga bo'lgan turli mavjud tusiqlarni engishdagi tabiiy ehtiyojdir. Bu yoshdagi bolalar nihoyatda serharakat bo'ladilar. Bu jismoniy harakat bolaning atrofdagi narsalarga qiziqish bilan qarayotganligi, ularni o'rganishga harakat qilayotgani bilan ham bog'liqdir. Bolanint jismoniy va psixik faollii o'zaro bog'liqdir. Chunki, psixik sog'lom bola harakatchan bo'ladi, charchagan. Siqilgan bola esa deyarli hech narsa bilan qiziqmaydi. Psixik faollik - bu normal rivojlanayotgan bolaning atrof odamdagi predmetlarni, insoniy munosabatlarni bilishga nisbatan qiziqishdir. Psixik faollik deganda, bolani o'zini bilishga nisbatan ehtiyoji ham tushuniladi. Maktabga birinchi bor kelgan bolada qator qiyinchiliklar yuzaga keladi. Ularga, avvalo, bir qancha maktab qoidalariga bo'ysunishi qiyin kechadi. Boshlang'ich sinf o'quvchisi uchun eng qiyin qoida bu dars vaqtida jim o'tirishdir. O'qituvchilar o'quvchilarning doimo jim o'tirishga harakat qilishadi, lekin kamharakatli, passiv, quvvati kam bo'lgan o'quvchigina dars jarayonida uzoq vaqt jim o'tira oladi. O'quvchini qanday qilib maktab qoidalariga bo'ysunishga o'rgatish mumkin? Bu borada o'qituvchining o'quvchilari bilan qiladigan muomala-munosabat uslubining ahamiyati juda katta. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning mo'him xususiyatlaridan biri ulardagi o'qituvchiga ishonch hissi bo'lib, bunda o'qituvchining o'quvchiga ta'sir ko'rsatish imkoniyati juda kattadir. Bola o'qituvchini aql sohibi, ziyrak, sezgir, mehribon inson deb biladi. O'qituvchining obro'si oldida ota-onalar, oilaning

boshqa a'zolari, qarindosh urug'larining nufuzi keskin kamayadi. Shu sababli, bolalar o'qituvchining har bir so'zini qonun sifatida qabul qiladilar. Demak, kichik maktab yoshidagi o'quvchilar rivojida etakchi bo'lgan o'quv faoliyata o'qituvchi shaxsi va o'quvchi bilan munosabat uslubining ahamiyati juda katta.

2.2. Kichik maktab yoshi davrida o'quvchilarda bilish jarayonlarining rivojlanishi

Kichik yoshdagi o'quvchilarning hayoti va faoliyatida muhim o'zgarishlar yuz beradi. Binobarin, ularning psixikasida ham sezilarli darajada o'zgarishlar bo'ladi. Bolaning maktabga kirishi uning hayotida burilish chog'idir. Bola maktabga kirib o'qiy boshlashi bilanoq uning hayotida asosiy faoliyat o'qish bo'lib qoladi. O'qish o'quvchining vazifasi, ijtimoiy burchidir. O'qituvchi bilan birinchi uchrashuvdayoq bolalar ko'p narsalarni eshitadi va maktabdagi o'qish haqida ko'p narsalarni bilib oladi va o'qishning nimaligini anglay boshlaydi. Maktabda bola sistemali ravishda yangiliklar oladi. Bu o'quvchining kundankunga orttirib borayotgan, xilma-xil mazmundagi bilimlarning manbaidir. Bolaning bilimlarni sistemali ravishda o'zlashtirib borishi natijasida undagi bilimning doirasi ham kengayib boradi, aqliy jarayonlar rivojlanadi, shu bilan bir qatorda, bolaning emotsional va irodaviy xususiyatlari qayta tarkib topib, rivojlana boshlaydi. Maktabdagi ta'lim jarayonining o'zi bolaning sezgi, idrok, tafakkur, nutq va diqqatlariga yangi talablar qo'yadi. Maktabdagi o'qish, tashkiliy muayyan maqsadga qaratilgan ancha ixtiyoriy protsesslar talab qiladi. Ko'rish sezgisi bilan idrok maktab ta'limida katta o'rin egallaydi. Gap shundaki, odam tashqi dunyodan keladigan axborotning asrsiy qismini ko'rish retseptori faoliyati orqali oladi. Ya'ni ko'rish retseptori orqali olinadigan axborot hamisha boshqa retsnpotlardan keladigan axborotning 80% ga to'g'ri keladi. O'quvchilarga dars paytida o'z diqqat e'tiborini uzoqdagi predmetlarga doimiy ravishda ko'chirib turishga to'g'ri keladi.

Masalan: o`quvchi diqqatini doskadan o`qituvchining oldidagi solga, so`ngra o`zi oldidagi daftarga ko`chiradi. Bu jarayon aksincha ham bo`lishi mumkin. Bu faoliyatda har ikkala ko`zni to`xtovsiz ravishda moslashtirish zarurati tug`iladi. Bola ko`zini akkomadatsiya qobiliyati o`sa boradi. Akkomadatsiyaning eng yuqori diapozoni 10 yoshli sh bolalardagina kuzatiladi.

Mashg`ulot jarayonida bolada gox uzoqqa, gox yaqinga qarashga ehtiyoj bo`ladi. Har ikkala ko`zning simmetrik xolati ham sezilarli darajada boshlang`ich ta`limida takomillashadi. O`qish faoliyatining boshlarida o`quvchilarning toliqishlari yuqorida ko`rsatilgan ko`rish sezgi jarayonida akkomadatsiya va konvergentsiya aloqasi to`la garmoniyaga ega bo`lgan xolda takomillashadi, toliqish zaiflashadi. Kichik maktab o`quvchilari ranglarni va rang tuslarni seza boshlaydilar. E.I. Ignatevning tekshirishlari shuni ko`rsatadiki, asosiy rang tomonlarining tusini ajratish murakkab ishdir. Shuning uchun bolalarni bunga o`rgatish kerak. 1-sinf o`quvchilari qizil rangning o`rta hisobda 3 ta tusini, sariq rangning 2 ta tusini ajrata oladi. Yashil va ko`k ranglarni butunlay ajrata olmaydilar. 1-inf o`quvchilari, ayniqsa qizlar asosa eng ko`p uchraydigan qizil, sariq, yashil va ko`k ranglardan iborat 4 ta rangni yaxshi ajratadilar.

Agar bolalar rangning tuslarini ajratishga maxsus o`rgatilsa, ularda ranglarni farqlay olish xususiyati ancha o`sib boradi.

Masalan bu sohada 20 ta eksperimental mashg`ulot o`tkazilganda, bolalar eng och ranggacha bo`lgan ip kalavasini ajratganlar. Ana shundan keyin ular o`rta hisob bilan 12 ta qizil, 10 ta sariq, 6 ta yashil, 4 ta ko`k ranglarni bir-biridan farq qila olganlar. Kichik maktab yoshi fonematik eshitish, ya`ni nuttsqning, eshitishning rivojlanishi va takomillashuvi davridir. O`qish mashg`ulotlari va yozma mashqlar o`quvchilarda fonematik eshitishning ancha nozik xususiyatining paydo byu o`lishiga yordam beradi.

Diqqat o`qish jarayonining zarur sharti bo`lib hisoblanadi. Idrokning to`laligi, to`g`riligi, tezligi, esda qoldirishning tez va aniqligining diqqatiga bog`liqdir. Fikrlash jarayonlari diqqat tufayli aniq, mantiqli, mazmunli bo`ladi. Chunki, o`quvchilarning muttsaqil ravishda masala echishlari va masala

tushunishdan oldin ular diqqatning kuchi va barqarorligini ta'minlaydi. O'quvchilarning aqliy faoliyatining zarur shartlarini ta'minlash uchun o'qituvchi kichik yoshdagi o'quvchilar diqqatining xususiyatlarini yaxshi bilishi kerak. Diqqat asosiy nerv jarayonlari bo'lgan qo'zg'alish va tormozlanishning yoki xususiyatlari to'laligicha namoyon bo'ladigan psixik aktivligining muhim tomonidir. Qo'zg'alish va tormozlanish jarayonlari kichik yoshdagi o'quvchilarining bosh miya yarim sharlari po'lsida juda tez paydo bo'ladi. Shu sababli agar bir qo'zg'aluvchi bolaning miya qobig'ida qo'zg'alishni vujudga keltirsa, 2 qo'zg'ovchi bosh miyada juda tezlik bilan yangi qo'zg'alish o'chog'ini tormozlab qo'yishi mumkin. Bu kichik yoshdagi bolaning diqqatini juda tez va oson chalg'itish mumkinligini ko'rsatadi. O'quvchilar diqqatining bu xususiyatining ularning o'qish materiallarini o'zlashtirishlariga xalaqit beradi. Shu sababli o'qituvchi bola diqqatini bunday xususiyatlarini doimo esda tutgan xolda, darsning uning bir momenti bilan ikkinchisin bog'lab, ustalik bilan o'tkazishi va bu momentlarning bir-birini tormozlab qo'ymasligi uchun darsning har bir bosqichini yaxshilab o'ylab ko'rishi kerak. O'qish faoliyati tomonidan qo'yilgan jiddiy talablarning bir qismi tabiiy o'quvchilarning diqqatini ishga soladi. O'qish jarayonining ta'siri o'tsida kichik yoshdagi o'quvchilar diqqatining barcha xususiyati va sinflari intensiv ravishda o'sib boradi va bu bilan ixtiyorsiz diqqatidan ixtiyoriy diqqatga ko'chsh osonlashadi.

Kichik yoshdagi bolalarda emotsional kuchli bo'lib, diqqatga ham o'z ta'sirini o'tkazadi. Agar o'qish materiali o'zining yorqinligi, obrazlilik va jonlilik bilan ajralib tursa, diqqat bilan ancha kuchli namoyon bo'ladi. Bu yoshdagi o'quvchilar diqqatning darsga jalb qilishning eng muhim sharti o'qitishni ko'rgazmali qilish, illyustratsiyalardan foydalanish hamda o'qituvchi nutqining yorqin, obrazli bo'lishidir. Emotsionallik bir tomondan bola tafakkurining ham tanqidiy xarakteriga ega emasligi bo'lsa, ikkinchi tomondan tafakkur taraqqiyotining xali uncha yuqori darajada emasligidir. Bularning hammasi kichik yoshdagi o'quvchilarda tashqi diqqatning namoyon bo'lishiga sabab bo'ladi. Shuning uchun o'qish materialini idrok etishda diqqatning o'zlashtirilishi lozim

boʻlgan materialining muhim tomonlariga emas, ikkinchi darajali tomonlariga qaratiladi.

Kichik yoshdagi oʻquvchilarda ixtiyorsiz diqqat yuqori turadi. Lekin, maktabda oʻqish birinchi yiliyoq oʻquvchilarda ixtiyoriy diqqatning vujudga kela boshlashiga kuchli taʼsir koʻrsatadi. Diqqatning bu turi B.T.Annoevning yozishicha, "... katta odamlar bilan bolalarning birgalika faoliyati va tarbiyaning maxsuli boʻlib hisoblanadi. Ixtiyoriy diqqatning yanada yaxshiroq oʻsishi maktab yoshidagi bolalarda idrok va tafakkurning tarbiyalanishga bogʻliqdir". Kichik yoshdagi oʻquvchilarning ixtiyoriy diqqati toʻgʻrisidagi masala bilin K.D.Ushenskiy koʻp shuqullangan. U baʼzi pedagoglarning, kichik yoshdagi oʻquvchilarda ixtiyorsiz diqqatning afzalligiga tayangan holda maktabdagi barcha oʻqish jarayonining faqat qiziqarli va maroqli qilib tashkil etish kerak degan fikrlarga qoʻshilmagan.

Oʻqish faoliyatining birinchi davrlarida oʻquvchilarning ixtiyoriy diqqatibutunlay oʻqituvchining hukumonrligida boʻladi. Oʻquvchilarning darsdagi diqqatini 1-sinf oʻquvchilarining oʻzlari emas, balki oʻqituvchining oʻzi tashkil qiladi va yoʻlga soladi. Masalan, darsda kichik yoshdagi oʻquvchi oʻz diqqatini tarqoqligini enganligini uchun emas, balki oʻzi itoat etishga majbur boʻlgan, oʻqituvchining taʼsiri otsida quloqsolib oʻtiradi. Muayyan maqsadga qaratilgan barqaror diqqat bolalarda ham uncha rivojlanmagan tarmoqlanish jarayoni bilin bagʻlangandir.

Maʼlumki, idrok ham bilim manbaidir. Idrok murakkab aqliy jarayondir. Idrokda retseptiv, pertseptiv va appertseptiv tamonlarni ajratish mumkin. Kichik yoshdagi oʻquvchilarda idrakning oʻsishi yuqorida koʻrsatilgan retseptiv, pertseptiv va appertseptivdan iborat barcha tamonlarini qayta toʻzilishi va oʻsishi demakdir.

Oʻquvchilar predmetlarni, ularning tasvirini va nutqini idrok qiladilar. Bolalar predmetlarni idrok qilishi hususiyati ularni batafsil aniq aks ettirishlari bilin harakterlanadi. Bular diqqatning hususiyati bilan tushuntiriladi. Oʻquvchilar diqqati asosan tashqi diqqat harakterida boʻlib, ichki diqqat ularda hali taraqqiy etmagandir. Shuning uchun yaxshi tanlangan koʻrgazmali qurol kichik yoshdagi

o`quvchilarni o`qitishda foydalidir. Kichik maktab o`quvchilariga ta`lim berishda biror ko`rinishni, biror predmetni aks ettiruvchi rasmlar va boshqa ko`rgazmali qurollar katta ahamiyatga egadir.

Quyi sinf o`quvchilarning o`qish protsessida materialni so`zma-so`z esga tusharishlari xam katta urin egallaydi. Bunday esga tushirish yangi programma asosida qayta kurilgan yangi maktab xayotida xam zarur urin olmokda.

O`quvchilarga yangidan-yangi bilimlarini berilishi ular nutqining lug`at jixatdan tobora o`sib borishni takoza qilayotganidan dalolot beradi. Kichik yoshdagi o`quvchilar xotirasining o`sishida ikkta asosiy xarakterli momentlar borligini aytib o`tish zarur. O`quvchilar ko`pincha o`quv materialini zarur narsa tarikasida esda koldirishga va esga tushurishga xarakat qiladilar. Ular bilim olishning zaruriyatini tushunadilar, darsga tayyorlanadilar, bir-biriga savol beradilar. Uzlarining dasrdagi javoblarining sifatiga e`tibor beradilar. Javoblariga beriladigan baxolarga diqqat bilan qo`lok soladilar.

Kichik yoshdagi o`quvchilar xotirasining o`sishida ikkinchi xususiyat o`quvchilarda abtsrak tafakkurning o`sishi munosabati bilan bog`liq bo`lgan katta o`zgarishlardan iborat.

Bolaning maktabda muvaffaqiyatli o`qishi ko`p jihatdan ularning maktabga tayyorgarlik darajalariga bog`liq. Bola avvalo maktabga jismoniy jihatdan tayyor bo`lishi kerak. 6 yoshli bolalarning anatomik-fiziologik rivojlanishi o`ziga xos tarzda kechadi. Bu yoshda bola organizmi jadal rivojlanadi. Uning og`irligi oyiga 150 dan 200 gacha, bo`yi esa 0,5 sm gacha ko`payadi. 6 yoshli bolalar turli tezliklarda, tez va engil yugura oladilar. Ular sakrash, konkida yugurish, changida uchish, so`zish singari harakatlarni ham bermalol bajara oladilar. Musiqa bo`yicha mashg`ulotlarda bu yoshdagi bolalar xilma-xil ritmik va plastik harakatlarni bajaradilar, turli mashqlarni aniq, tez, engil va chaqqon bajara oladilar. Shuningdek, 6-7 yoshli bolalar nerv sistemasini mustahkamlash, ularni surunkali kasalliklardan xalos etish, ko`rish va eshitish qobiliyatiga alohida e`tibor berish, shuningdek, umurtqa pogonasining to`g`ri rivojlanishiga ahamiyat berish, nihoyatda muhim. Kattalar shu yoshdagi bolalar bilan ish olib borar ekanlar, bu

yoshdagi bolalar organizmi hali usishi davom etayotganligini doimo hisobga olishlari lozim. Masalan, bolani majburan yozishga o'rgatish hali barmoq muskullari to'lik, rivojlanmaganlik sababli ularga ma'lum darajada zarar keltyarishi yoki uni chiroyli yoza olmasligi, o'z-o'zidan bolani o'ziga nisbatan ishonchini yoki o'qishga nisbatan qiziqishini kamayishiga olib kelishi mumkin. Keyingisi bolaning aqliy tayyorgarligidnr. Ko'pincha aqliy tayyorgarlik deyilganda bolaning ma'lum bir dunyoqarashi, jonli tabiat, insonlar va ularning mehnatlari haqidagi bilimlari tushuniladi. Ushbu bilimlar maktabda beradigan ta'limga asos bo'lishi mumkin, Lekin so'z boyligi, ma'lum xatti-harakatlarni bajara olish layoqati bolaning maktabga aqliy tayyorgarligining asosiy ko'rsatkichi bo'la olmaydi. Maktab dasturi bolalardan taqqoslay olish, taxlil ega olish, umumlashgira olish, ma'lum bir xulosa chiqara olish, shuningdek etarli darajada rivojlangan bilish jarayonlarini talab etadi. Masalan, 6-7 yoshli bola tabiat haqida ayrim hodisalarga emas, balki organizmning tabiat bilan bog'liqligini va o'zaro ta'sirini ham tushunishi va o'zlashtirishi mumkin. 6-7 yoshli bolalar aqliy rivojlanishning natijasi bo'lib, yuqori darajada rivojlangan ko'rgazmali obrazli tafakkur bilan bola atrof olamdagi predmetlarning asosiy xususiyatlarini va predmetlar orasidagi bog'liqlikni ajrata olishidir. Shuni alohida ta'kidlab o'tish lozimki, ko'rgazmali-harakatli va ko'rgazmali-obrazli tafakkur nafaqat 6-7 yoshli bolalar, balki kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning aqliy rivojlanishida ham asosiy funktsiyani bajaradi, Bu borada bolada ma'lum bir ko'nikmalarning tarkib topganligi ham nihoyatda muhimdir.

Bolaning maktabda muvaffaqiyatli o'qishi nafaqat uning aqliy va jismoniy tayyorgarligi, balki shaxsiy va ijtimoiy-psixologik tayyogarliligiga ham bog'liq. Maktabga o'qish uchun kelayotgan bola yangi ijtimoiy mavqeini - turli majburiyatlari va huquqlari bo'lgan va unga turli talablar quyiladigan - o'quvchi mavqeini olish uchun tayyor bo'lmog'i lozim. Katta bog'cha yoshdagi bolalar asosan, maktabda o'qish uchun ehtiyoj syozadilar, Lekin bu xohish va extiyoj motivi turlicha bo'lishi mumkin. "Menga chiroyli forma, daftar, qalam va ruchkalar sotib olib berishadi. "Maktabda o'rtoqlarim ko'p bo'ladi va men ular

bilan mazza qilib uynayman?', "Maktabda uxlatishmaydi" "Maktabning tashqi ramzlari, shubhasiz maktabdagi bolalarni juda qiziktiradi, lekin bu maktabda muvaffaqiyatli o'qish uchun asosiy sabab bo'la olmaydi", "Men otamga o'xshagan bo'lishim uchun o'qishim kerak", "Yozishni juda yaxshi ko'raman", "O'qishni o'rganama", "Maktabda qiyin misollarni echishni o'rganaman". Ushbu xohish va harakat bolaning maktabda muvaffaqiyatli o'qishi uchun tabiiy ravishda asos bo'la oladi. Bolaning endi o'zini katta bo'lganini, bog'cha bolasi emas, balki ma'lum bir majburiyatlari bor o'quvchi bulishnni anglashi, jiddiy faoliyat bilan shugullanayotganligini bilishi nihoyatda muhim. Bolaning maktabga borishini istamasligi ham salbiy holat hisoblanadi. Maktabda shaxsiy va ijtimoiy-psixologik tayergarlik balalarda tengdoshlari, o'qituvchilari bilan munosabatga kirisha olish xususiyatini shakllantirishni ham o'z ichiga oladi, Har bir bola bolalar jamoasiga qo'shila olishi. ular bilan hamkorlikda harakat qila olishi, ba'zi vaziyatlarda ularga yon bosib, boshqa vaziyatlarda yon bosmaslikka erjsha olishi zarur. Ushbu xususiyatlar bolaning maktabdagi yangi sharoitlarga tez moslasha olishini ta'minlab beradi. 6-7 yoshli bolalar o'qishdagi asosiy qiyinchalik, ko'pincha bu yoshdagi bolalar o'qituvchini o'zoq vaqt davomida tinglab olmaydilar. O'quv harakatlariga o'zoq vaqt o'z diqqatlarini tuplab olmaydilar. Bunga sabab, faqat, shu yoshdagi bolalarda ixtiyoriy diqqatning rivojlanmaganligida emas, balki bolaning kattalar bilan muloqotga kirisha olishi xususiyatiga ham bog'liq. Chunki, shu xususiyati rivojlangan bolalar erkin muloqotga kirisha oladilar, qiziqtirgan narsalar haqida suray oladilar. Natijada ularning o'qishga bo'lgan qiziqishlari ortadi va o'qituvchi gapirayotgan narsalarni diqqat bilan o'zoq vaqt eshita oladilar. Demak, bolaning maktabga tez moslashishi va muvaffaqiyatli o'qishida shaxsiy va ijtimoiy-psixologik tayyorgarligining ham ahamiyati juda katta.

Bu davrda bolalarda avvalo bilish sohalari, so'ngra esa emotsional motivatsion yo'nalish bo'yicha yangi shaxsiy hayot boshlanadi. U yoki bu yo'nalishdagi rivojlanish obrazlilikdan ramzlikkacha bo'lgan bosqichlarni o'taydi. Obrazlilik deyilganda bolalarning turli obrazlarni yaratishi, ularni o'zgartirish va erkin harakatta keltirishi, ramzlilik deyilganda esa belgilar tizimi (matematik,

lingvistik, mantiy va boshqalar) bilan ishlash malakasi tushuniladi. Maktabgacha yosh davrda ijodkorlik jarayoni boshlanadi. Ijodkorlik layoqati, asosan, bolalarning konstruktorlik o'yinlarida, texnik va badiiy ijodlarida namoyon bo'ladi. Bilish jarayonlarida- ichki va tashqi harakatlarning sintezi yuzaga keladi. Biron bir narsani idrok qilish jarayonida bu sintez pertseptiv harakatlarda, diqqatda ichki va tashqi harakatlar va holatlar rejasini boshqarish va nazorat etishda, xotirada esa materialni esda saqlab qolish va esga tushirishning ichki va tashqi to'zilmasini bog'lay olishda ko'rinadi. Tafakkurda esa amaliy masalalar ishining usullarini bitta umumiy jarayoniga birlashtirish sifatida yaqqol namoyon bo'ladi. Shuning asosida insoniy intellekt shakllanadi va rivojlanadi. Maktabgacha davrda tasavvur, tafakkur va nutq umumlashadi. Bu esa bu yoshdagi bolalarda tafakkur qilish omili sifatida ichki nutq yuzaga kelayotganligidan dalolat beradi. Bilish jarayonlarining sintez bolaning o'z ona tilini go'liq egallashi asosida yotadi. Bu davrda nutqning shakllanish jarayoni yakunida boshlaydi. Nutq asosidagi tarbiya jarayonida bolada sodda axloq me'yorlari va qoidalar egallaniladi. Bu me'yor va qoidalar bola axloqini boshqaradi.

Bolaning uning atrofidagi kishilar bilan xilma-xil munosabatlari yuzaga kelib, bu munosabatlar asosida turli xil motivlar yotadi. Bularning hammasi bolaning individualligini tashkil etib, uning boshqa bolalardan nafaqat intellekti, balki axloqiy motivatsion jihatdan farqlanadigan shaxsga aylantiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar shaxsi rivojlanishining asosiy o'zgarishlari, ularning o'z shaxsiy sifatlari, layohatlari, muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizliklarini anglash, o'zini-o'zi anglashi kabi xislarning yuzaga kelishi hisoblanadi.

Tajriba–sinov

Kichik maktab yoshidagi bolalar tafakkurini o'rganish metodikasi

Mazkur metodika kichik maktab yoshidagi bolalarda tushunchalar, turli obyektlar o'rtasidagi sababiy bog'lanish, o'xshashlik haqidagi tasavvurlarning shakllanganligini o'rganish uchun xizmat qiladi. U 20 ta savoldan iborat. Psixolog bolaga har bir savolni o'qib beradi va bolaning javobini qayd etadi. Har bir savoldan so'ng qavs ichida to'g'ri javob keltirilgan.

Savollar.

1. Ot kattami yoki itmi? (ot)
2. Ertalab nonushta qilamiz, peshindachi? (tushlik)
3. Kunduzi yorug', kechasi-chi? (qorung'u)
4. Osmon havo rangda, o'tlar – chi? (yashil)
5. Gilos, nok, olma, olxo'ri – bular nima? (meva)
6. Nima uchun hali poyezd o'tmasdan shlagbaum tushiriladi? (mashinalarni to'xtatib turish uchun)
7. Toshkent, Samarqand, Buxoro – bular nima? (shahar)
8. Soat necha bo'ldi? (bolaga soat ko'rsatiladi?)
9. Sigirning bolasi buzoq, itning bolasi kuchukcha, qo'yning bolasi-chi? (qo'zichoq)
10. It ko'proq tovuqqa o'xshaydimi yoki mushukkami? (mushukka)
11. Nima uchun avtomobillarda tormoz bor? (mashinani sekinlashtirish ma'nosidagi har qanday javob to'g'ri bo'ladi)
12. Bolg'a bilan bolta nimasi bilan bir-biriga o'xshaydi? (o'xshash vazifalarini bajaruvchi asboblarning mazmunidagi har qanday javob to'g'ri)
13. Olmaxon bilan mushuk nimasiga ko'ra o'xshaydi? (kamida ikkita o'xshash belgi sanab o'tilishi kerak)
14. Mix bilan vintning nima farqi bor? (mixning usti tekis, vint g'adir – budur, mix bolg'a bilan qoqiladi, vint burab kiritiladi)

15. Futbol, tenis, suzish – bular nima? (sport, fizkultura)
16. Qanday transport turlarini bilasan? (kamida ikkita har xil transport sanab o'tilishi kerak)
17. Qari odam yoshdan nima bilan farqlanadi? (kamida ikkita muhim farqli belgi sanab o'tilishi kerak)
18. Odamlar nima uchun sport bilan shug'ullanadi? (sog'lom bo'lish uchun, baquvvat bo'lish uchun, kuchli bo'lish uchun, g'alaba qozonish uchun, chempion bo'lish uchun)
19. Odamlar ishlamasa nima bo'lishi mumkin? (narsalar yarata olmaydilar, narsalar sotib ololmaydilar, qiynalib yashaydilar kabi javoblar)
20. Odamni nima uchun qamab qo'yadilar? (yomon ish qilgani uchun mazmunidagi har qanday javob, boshqalarga zarar yetkazmasligi uchun degan javob to'g'ri).

Natijalarni qayta ishlash.

Agar bolaning javobi to'g'ri javobga mos kelsa, unga 0,5 ball, qisman to'g'ri kelsa 0,25 ball qo'yiladi. Javobni baholashdan avval bolaga savolni to'g'ri tushuntirilganligiga ishonch hosil qilish kerak. Zarurat tug'ilganda psixolog ayrim so'zlarning ma'nosini izohlab berishi lozim (masalan, shlagbaum so'zi izoh talab qilish mumkin).

Natijalarni baholash.

10 ball – juda yuqori darajada

8 – 9 ball – yuqori daraja

4 – 7 ball – o'rta daraja

2 – 3 ball – past daraja

0 – 1 ball – juda past daraja

1999. – Kn. Z. Psixodiagnostika. Vvedeniye v nauchnoye psixologicheskoye issledovaniye s elementami matematicheskoy statistiki. 81 - 83 betlar.)

«Nuqtalarni eslab qol va o'z joyiga qo'yib chiq» metodikasi.

Mazkur metodika yordamida bola diqqatining hajmi tashxis qilinadi. Metodika materiali 1 – rasmda ko'rsatilgan 8 ta 4x4 hajmdagi katakchalariga har xil miqdordagi nutqlar qo'yilgan kvadratlar hamda 2 – rasmda berilgan 8 ta 4 x 4 hajmli kataklari bo'sh bo'lgan kataklardan iborat. Test maktabgacha yoshdagi bolalarga mo'ljallangan.

Metodikaning qo'llanilishi. 1 – rasmdagi 8 ta kvadratlar qirqib olinib, yuqorisidagi raqamiga muvofiq ustma – ust joylashtiriladi. Bunda eng yuqorida katakchalaridagi nuqtalar soni eng kam bo'lgan kvadrat (1 - kvadrat), hammadan pastda esa katakchalarida nuqtalar miqdori eng ko'p bo'lgan kvadrat (8 - kvadrat) joylashadi. Bolaga quyidagi kursatma beriladi: «Hozir biz sen bilan o'yin o'ynaymiz. Men senga har xil katakchalarni ko'rsataman, sen ulardagi nuqtalar qayerda joylashganini yaxshilab ko'rib olgin. Keyin bu nuqtalarni bo'sh katakchalarga chizib berishing kerak bo'ladi». Shundan so'ng bolaga 8 ta kvadratning har biri 2 sekund muddat davomida ko'rsatiladi. Har qaysi namoyish etilgach, bolaga 2 – rasmda berilgan bo'sh kvadratning biriga 15 sekund ichida ko'rsatilgan kvadratdagi nuqtalarni qo'yib chiqish taklif etiladi. Mazkur amal 8 ta kvadratning har biri bilan birma–bir bajariladi

Natijalarni baholash.

Natijalarni hisoblashda bola eng ko'p miqdorda qaysi kvadratdagi nuqtalarni to'g'ri qo'yib chiqa olgani e'tiborga olinadi. Eksperiment natijalari quyidagicha baholanadi:

10 ball – bola qaysidir kvadratdagi 6 – 9 ta nuqtani to'g'ri qo'yib chiqqan.

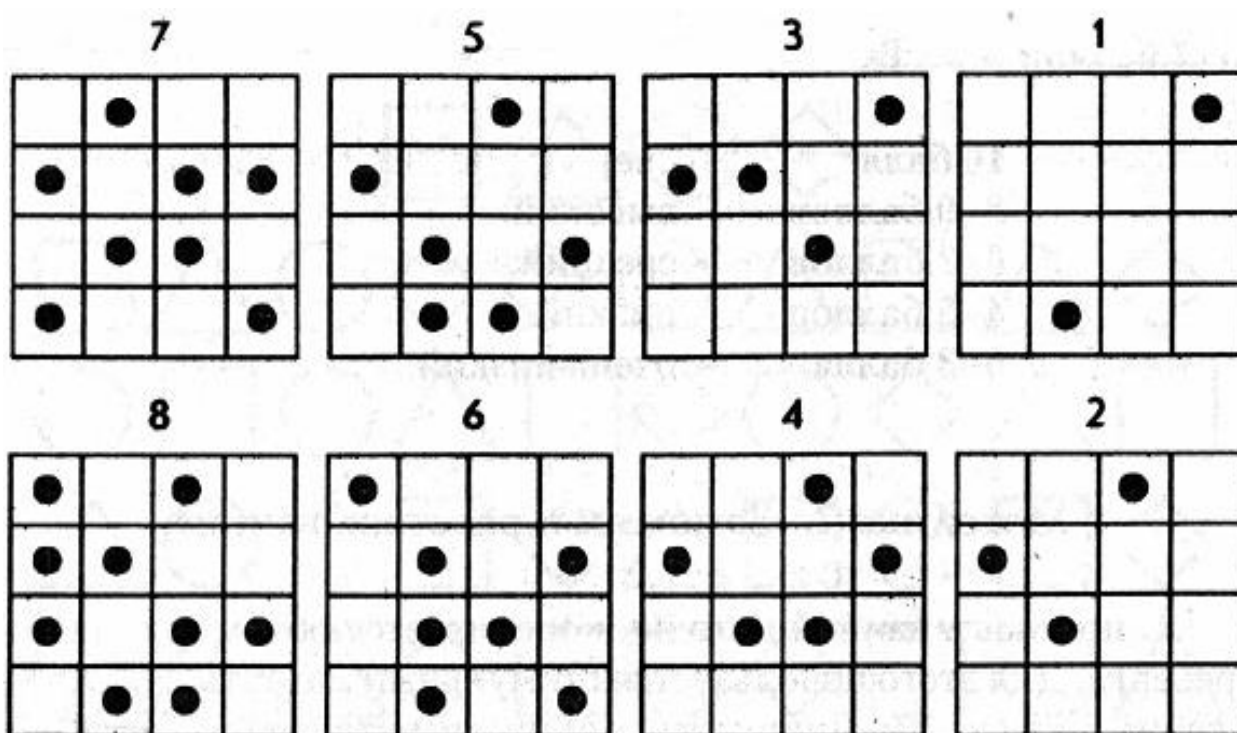
8 – 9 ball – bola qaysidir kvadratdagi 4 – 5 ta nuqtani to'g'ri qo'yib chiqqan.

6 – 7 ball – bola qaysidir kvadratdagi 3 ta nuqtani to'g'ri qo'yib chiqqan.

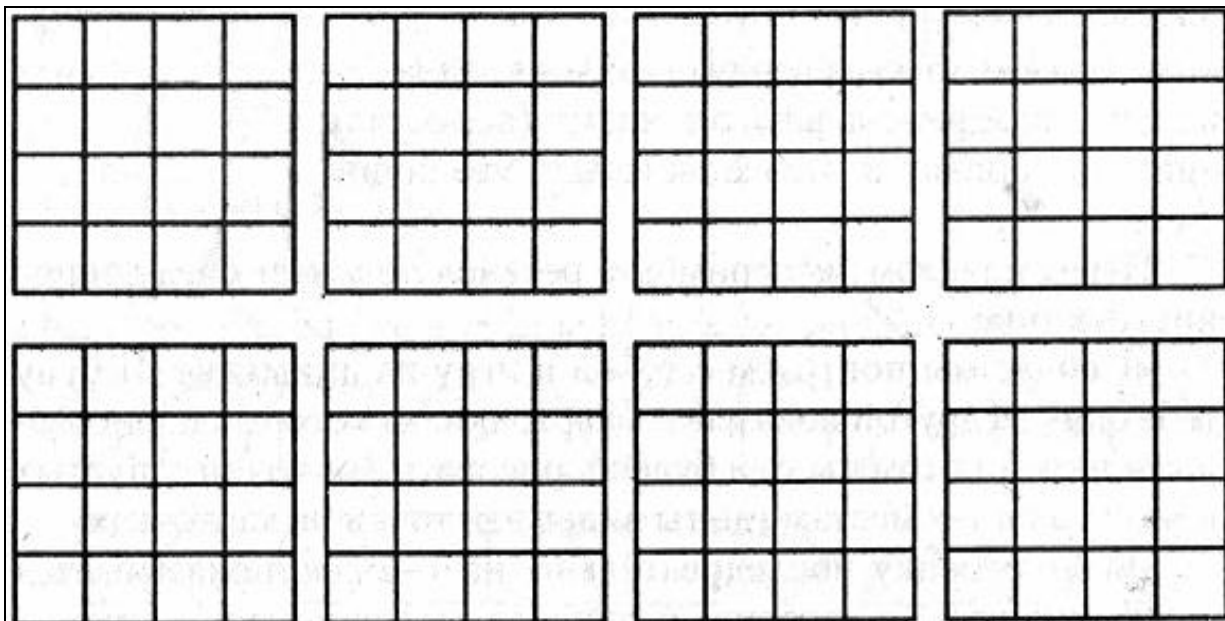
4 – 5 ball – bola qaysidir kvadratdagi 2 ta nuqtani to'g'ri qo'yib chiqqan.

0 – 3 ball – bola qaysidir kvadratdagi 1 ta nuqtani to'g'ri joylashtirib qo'ygan.

1-RASM

2-RASM

Umumiy ko'rsatkichlar: 10 ball – juda yuqori ko'rsatkich; 8 – 9 ball – yuqori ko'rsatkich; 6 – 7 ball – o'rta ko'rsatkich; 4 – ball – past ko'rsatkich; 0 – 3 ball – juda past ko'rsatkich.

(Metodika manbasi: Nemov R.S. Psixologiya: Ucheb.dlya stud.vyssh.ped.ucheb.zavedeniy: V Z kn. – Z ye izd. – M.: Gumanitar.izd.sentr VLADOS, 1999. – Kn. Z. Psixodiagnostika. Vvedeniye v nauchnoye psixologicheskoye issledovaniye s elementami matematicheskoy statistiki. 81 - 83 betlar.)

Bolalarning xotirasi, diqqati, idrokini rivojlantirish bo'yicha mashg'ulotlar

«Kim sinchkovroq»

O'yin ishtirokchilari yarim doira bo'lib o'tiradilar va yetaklovchi tanlaydilar. Yetaklovchi 1-2 daqiqa ichida o'yin ishtirokchilarining joylashish tartibini eslab qolishi kerak. So'ng teskarisiga qarab ularni nomma-nom eslaydi. Har bir bola yetaklovchi bo'lib chiqishi shart.

«To'rtinchisi ortiqcha»

Bolalar aylana bo'lib o'tiradilar. Olib boruvchi biron bir bolaga to'pni otib, uchta bitta umumiy tushunchaga ega bo'lgan 4 ta predmet nomini aytadi. Bola

shulardan bitta ortiqchasini aytib, to'pni qaytarishi kerak (masalan, kitob, daftar, qalam, deraza).

«Ayg'oqchi»

Biron bir bolani bir necha daqiqaga xonadan chiqib turishini taklif eting. Shu vaqtda xonada qolgan bolalar oralaridan bir bolani tanlab qo'yadilar. Shundan so'ng tashqaridagi bola kirib, o'yinchilarga teskari turadi va tanlangan bolani tashqi qiyofasi bo'yicha savollar beradi. Savollar soni 1-3 tagacha bo'lishi mumkin. Savollarga javob olgandan so'ng «ayg'oqchi» bolalar kimni tanlashganini aytib berishi kerak. Har bir bola «ayg'oqchi» bo'lib chiqishi kerak.

«Kim ko'p»

Bolalarga 1 daqiqa davomida xonani aylanib, atrofni kuzatish taklif etiladi. Asosiy vazifa doira shaklidagi predmetlarni topib, eslab qolishdan iborat. So'ng barcha bolalar aylana shaklida o'tiradilar va navbatma-navbat eslab qolgan predmetlarning nomlarini aytishadi. Biron ta so'z aytoilmagan bola o'yindan chiqadi. Oxirida doira shaklidagi predmet nomini aytgan bola g'olib deb topiladi.

Tajriba–sinov ishlarini qo'shimcha tarzda quyidagicha o'tkazildi:

- 1) rasm, chizma;
- 2) dars topshirig'ida berilgan vazifalar;
- 3) takrorlash usuli;
- 4) o'zlashtirish darajasidagi o'quvchilarni ogohlantirish;
- 5) bahs;
- 6) savolga javob topish;
- 7) qo'shimcha topshiriq tanlash;
- 8) takrorlash.

Tajriba-sinov uchun tavsiya etilgan metodikaning samaradorligini dalillar bilan isbotlash maqsadida yakuniy bosqich natijalari tahlil qilindi.

UMUMIY XULOSA

Bitiruv malakaviy ishning asosiy muammolarini o'rganish natijasida quyidagi xulosalarga keldik.

Ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilishga qiziqishlari g'oyat katta rol o'ynaydi. Ma'lumki, qiziqish o'quvchilarning emosional bezagi, biror buyumni, biror faoliyatni tanlash munosabati va yo'nalishidir.

Ta'lim jarayonida o'quv materialiga bo'lgan diqqatning barqaror bo'lishida irodaviy zo'r berishning ahamiyati nihoyatda kattadir. Ta'limda iroda o'quvchida maktab va uyda o'tkaziladigan mashg'ulotlarga tayyor turishda namoyon bo'ladi. O'quv materialini o'rganish - eslab qolish va o'quvchining irodaviy zo'r berishganiga bog'liq. Iroda o'quvchilarning fikrlash faoliyatlarida - masalani echishga, quyilgan savolga javob topishga va hokazolarga intilishida namoyon bo'ladi, Ular o'quvchilarda ko'nikma va malakalarni hosil qilishda ham tarkib topadi.

Ta'lim jarayonida bilish jarayonlarini shakllantirishga alohida e'tibor berish lozim. Zero bilish jarayonlari juda murakkab faollit bo'lib, unda jonli mushohadadan abstrakt tafakkurga, abstrakt tafakkurdan amaliyotga o'tiladi, ana shundan so'ng ob'ektiv haqiqat bilib olinadi. Binobarin, biz birinchi navbatda ko'rib chiqishimiz lozim bo'lgan karsa o'quv materialini idrok qilish jarayonidir. Umumiy psixologiya kursidan ma'lumki, idrok bu narsa va hodisalarni sezgi organlariga ta'sir etishi natijasida ularning kishi psixikasida yaxlit obrazini paydo bo'lishi bo'lib, idrok etish jarayoni ta'limda turli formalarda o'qituvchining ogzaki hikoya qilishida, suhbat o'tkazishda, leksiya o'qishida, kinodars, televizion parcha, sxemalar va ko'rgazmali qurollar ko'rsatish, ekskursiyalar o'tkazish, o'quvchining o'ziga darsliklar hamda boshqa qo'llanmalarni o'qitish tarzida o'tishi mumkin. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, idrokni tarkib toptirishda o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish nihoyatda muximdir. Chunki, fazoni, vaqtni va harakatlarni idrok etishda ham yosh xususiyatlarda turli farqli mavjud bo'ladi.

Kichik yoshdagi o'quvchilarning hayoti va faoliyatida muhim o'zgarishlar yuz beradi. Binobarin, ularning psixikasida ham sezilarli darajada o'zgarishlar bo'ladi. Bolaning maktabga kirishi uning hayotida burilish chog'idir. Bola maktabga kirib o'qiy boshlashi bilanoq uning hayotida asosiy faoliyat o'qish

bo'lib qoladi. O'qish o'quvchining vazifasi, ijtimoiy burchidir. O'qituvchi bilan birinchi uchrashuvdayoqbolalar ko'p narsalarni eshitadi va maktabdagi o'qish haqida ko'p narsalarni bilib oladi va o'qishning nimaligini anglay boshlaydi. Maktabda bola sistemali ravishda yangiliklar oladi. Bu o'quvchining kundan-kunga orttirib borayotgan, xilma-xil mazmundagi bilimlarning manbaidir. Bolaning bilimlarni sistemali ravishda o'zlashtirib borishi natijasida undagi bilimning doirasi ham kengayib boradi, aqliy jarayonlar rivojlanadi, shu bilan bir qatorda, bolaning emotsional va irodaviy xususiyatlari qayta tarkib topib, rivojlana boshlaydi. Maktabdagi ta'lim jarayonining o'zi bolaning sezgi, idrok, tafakkur, nutq va diqqatlariga yangi talablar qo'yadi. Maktabdagi o'qish, tashkiliy muayyan maqsadga qaratilgan ancha ixtiyoriy protsesslar talab qiladi. Ko'rish sezgisi bilan idrok maktab ta'limida katta o'rin egallaydi. Gap shundaki, odam tashqi dunyodan keladigan axborotning asrsiy qismini ko'rish retseptori faoliyati orqali oladi. Ya'ni ko'rish retseptori orqali olinadigan axborot hamisha boshqa retsnptorlardan keladigan axborotning 80% ga to'g'ri keladi. O'quvchilarga dars paytida o'z diqqat e'tiborini uzoqdagi predmetlarga doimiy ravishda ko'chirib turishga to'g'ri keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. I.A. Karimov. “Barkamol avlod - O`zbekiston taraqqiyotining poydevori”. Toshkent: Sharq nashriyat manbaa konserni. 1997.
2. I.A. Karimov. Yuksak ma’naviyat engilmas kuch. Toshkent. 2008.
3. I.A. Karimov. Jahon moliyaviy iqtisodiy inqirozi, O`zbekiston sharoitida uni barataraf etish yo`llari va choralari. Toshkent. 2009.
4. I.A. Karimov. “Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi”. O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo`shma majlisi. 2010 yil.
5. I.A. Karimov “Ozbekiston mustaqilikka erishish ostonasida”. Toshkent. 2011.
6. O`zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi qonuni (1997 yil 29 avgustda qabul qilingan). Barkamol avlod – O`zbekiston taraqqiyotining poydevori. –Toshkent: O`zbekiston. 1997.
7. O`zbekiston Respublikasining “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” Barkamol avlod – O`zbekiston taraqqiyotining poydevori. –Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa konserni. 1997.Davletshin M.G. Umumiy psixologiya. T. ToshDPU.2002.(o’quv qo’llanma).
8. Karimova V. Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot. T. 1999.
9. Karimova V. Akramova F. Psixologiya. T. 2000.
10. Karimova V. Psixologiya. (o’quv qo’llanma).T. 2002.
11. Davlyetshin M.G., Psixologiyadan izoxli lugat. T., 1998 yil
12. Maxsudova M. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi. (uslubiy qo’llanma) N.2003.
13. Nirenberg Dj. Kalero G. Chitat cheloveka – kak knigu. M. Ekonomika. Akademiya zdovrovya. 1990. 47 s.
14. Freyd Z. Vvedenie v psixoanaliz. Obshaya teoriya nevrozov. Shestnadsataya leksiya. Psixoanaliz i psixiatriya. (Internet material).

15. Panasyuk A.Yu. Psixologicheskaya nauka na slujbe u rukovoditelya. M. 1990. (o'quv qo'llanma).
16. Pyetrovskiy A.V. Psixologiya, Toshkyent 1992 yil
17. Psixologo-pedagogicheskiy slovar / Sost. Rapasevich E.S. – Minsk: «Sovrem. slovo», 2006. – 928 s.
18. Psixologicheskaya diagnostika: Uchebnik dlya vuzov / Pod red. M.K. Akimovoy, K.M. Gurevicha. – SPb.: Piter, 2008. – 652 s.
19. Rogov E.I. Nastolnaya kniga prakticheskogo psixologa: Ucheb. posobie: V 2 kn. – M.: Izd-vo VLADOS-PRESS, 2003. – Kn. 1: Sistema raboty psixologa s detmi raznogo vozrasta. – 384 s.
20. Slovar prakticheskogo psixologa / Sost. S.Yu. Golovin. – Minsk: Xarvest, M.: OOO «Izdatelstvo AST», 2003. – 800 s.
21. Stefanenko T.G. Etnopsixologiya. – M.: Institut psixologiya RAN, «Akademicheskiiy proekt», 1999. – 320 s.
22. Xalilov M.X. Bilish jarayonlari psixologiyasi. 1-2-qismlar. Samarqand. 2000.
23. G'oziev E. Muomala psixologiyasi. T. 2001.
24. G'oziev E. Psixologiya. T. “O'qituvchi” nashriyoti. 2003. (darslik).
25. G'oziev E., To'laganova G. Pedagogik psixologiya asoslari: O'quv-metodik qo'llanma. – T.: «Universitet», 1997. – 80 b.
26. G'oziev E. Tafakkur psixologiyasi. Toshkent, 2001. - 230 b.
27. Hayitov O.E., Lutfullaeva N.X. Psixodiagnostika va amaliy psixologiya: Ma'ruzalar matni. – T.: TDIU, 2005. – 338 b.
28. <http://www.psixologiya.ru>
29. <http://www.psixologiya.uz>
30. <http://www.pedagogika.uz>
31. <http://www.ziyonet.uz>

Bolalarning og‘zaki nutqini, predmetlarni guruhlashtirishni, umumlashtirishni rivojlantirish bo‘yicha mashg‘ulotlar

«Jumlani tugat»

Bolalar aylana bo‘lib o‘tiradilar. Boshlovchi ularning biriga koptokni otadi va jumlaning boshlanishini aytadi. Koptokni olgan bola gapni tugatishi va koptokni boshlovchiga qaytarishi kerak.

O‘yin shu tariqa davom etadi. Ikki marta gapni tugallay olmagan bola o‘yindan chiqadi va boshqalarni diqqat bilan kuzatib turadi.

Kechasi qorong‘i, kunduzi esa...

Qishda sovuq, yozda esa...

Qush uchadi, ilon esa...

Ertalab nonushta qilamiz, kunduzi esa...

Xo‘roz qichqiradi, mushuk....

Qo‘shimcha o‘yin va mashqlar «Xuddi shunday rangdan top»

Maqsad: O‘quvchilarning idrok va diqqatini rivojlantirish.

Ishning borishi: Stol ustiga shakli, rangi bir xil bo‘lgan lekin o‘n ikki bo‘lakka bo‘lingan to‘rt burchak shakli yoyib qo‘yiladi. O‘quvchilar ana shu 12 ta shaklni bir-birining yoniga qo‘yib bir minut vaqt ichida to‘rt burchak shaklini yasashlari lozim.

«Hammaga yetadimi?»

Maqsad: O‘quvchilar tafakkurini o‘stirish

Ishning borishi: O‘quvchilarga hayvonlar rasmi va ozuqalari tasvirlangan rasmlar ko‘rsatiladi. O‘quvchilar qaysi hayvonga ozuqa yetmasligini topib ko‘rsatishlari kerak.

«Sen ayiqning o‘rnini qanday joylashtirgan bo‘lar eding?»

Maqsad: O‘quvchilarning diqqatini va tafakkurini o‘stirish

Ishning borishi: Stol ustiga tartibsiz ravishda, ayiqchani uxlashi, badan tarbiya mashqlarini bajarishi, yuvinishi, o‘qishi, o‘ynashi va nonushta qilishi tasvirlangan rasmlar aralashtirib qo‘yiladi. O‘quvchilar tartib bilan rasmlarni o‘z o‘rniga qo‘yib joylashtirishlari kerak.

«O‘xshashini olib kel»

Maqsad: O‘quvchilarning esda saqlash xotirasini o‘stirish.

Ishning borishi: Turli o‘yinchoq va buyumlarning tasvirlangan rasmlari o‘quvchilarga tarqatiladi. O‘qituvchi yoki psixolog tomonidan o‘yinchoq yoki biror buyum tasvirlangan rasm bir-ikki daqiqa ichida ko‘rsatilib olib qo‘yiladi. O‘quvchi ko‘rsatilgan rasmni xotirasida saqlab, stol ustida qo‘yilgan rasmlar orasidan topib ko‘rsatishi kerak.

«Bu qanday hayvon?»

Maqsad: O‘quvchilar xotirasini rivojlantirish.

Ishning borishi: O‘qituvchi o‘quvchilarga echki, buzoq, qo‘y, bo‘taloq, ot, ho‘kiz rasmlarini tarqatib chiqadi. O‘qituvchi hayvonlarning ovozigacha taqlid qilib, ovoz chiqaradi, O‘quvchilar esa, eshitilgan ovozni tanib, shu hayvon tasvirlangan rasmni ko‘taradi.

«Ajoyib xaltacha»

Maqsad: O‘quvchilarning sezgi, idrokini o‘stirish.

Ishning borishi: Psixolog xaltachaga turli sabzavotlarni soladi: sabzi, piyoz, qartoshka, sholg‘om, turp, qaram. O‘quvchilarning ko‘zlari bog‘lanadi, barmoqlari, kaftlari va qo‘llari yordamida paypaslab sabzavotlarni topib, nomi nima ekanligini aytganlaridan so‘ng, sabzavot xaltachadan olinadi. Sabzavot nomini to‘g‘ri topgan o‘quvchi rag‘batlantiriladi.

«Nima etishmaydi?»

Maqsad: O‘quvchilar idrokini o‘stirish.

Ishning borishi: Turli xil buyumlar va ularning bo‘lagi tasvirlangan rasmlar, masalan, choynakning qopqog‘i yo‘q, stolning biroyog‘i yo‘q. Stolning ustiga rasmlarning teskari tomoni o‘girib qo‘yiladi, detallarning esa o‘ng tomoni qo‘yiladi. O‘qituvchi o‘quvchini chaqirib, rasmlarning birini olishni taklif etadi. O‘quvchi olgan rasmdagi narsaning nomini aytadi va rasmda yetishmaydigan detal qismini olib ko‘rsatadi.

«Buzilgan telefon»

Maqsad: O‘quvchilarning eshitish sezgisini rivojlantirish.

Ishning borishi: O‘quvchilar aylana shaklida o‘tiradilar. Birinchi partadagi o‘quvchining qulog‘iga sekin bir so‘z aytiladi. Oxirgi partada o‘tirgan o‘quvchi shu so‘zni baland ovoz bilan aytishi kerak. Agar so‘z to‘g‘ri aytilgan bo‘lsa, telefon yaxshi ishlaydi. So‘z xato aytilsa, telefon buzilgan, uni tuzatish kerak ya‘ni telefon qaerda buzilganligi aniqlanadi.

«Kim chaqirdi?»

Maqsad: O'quvchilarning sezgi, idrokini rivojlantirish.

Ishning borishi: O'quvchilar doira shaklida o'tiradilar. Bolalarning biri ko'zini yumib yoki orqasini o'girib turadi. O'quvchilarning biri uning ismini aytib chaqiradi. Ko'zini yumib turgan bola qaysi o'quvchi chaqirganini topishi kerak.

«Ta'midan top»

Maqsad: O'quvchilarning sezgi, idroklarini o'stirish.

Ishning borishi: Stol ustiga to'g'ralgan meva va sabzavotlar likopchada qo'yiladi. O'quvchilar diqqat bilan o'tirishadi. O'qituvchi bolalarga likopchalarda meva yoki to'g'rab qo'yilgan sabzavotlardan totib ko'rib, ta'mini aytib berishini taklif etadi. Shundan so'ng o'quvchilardan biri ko'zlarini yumib turadi, ikkinchi o'quvchi uni mehmon qiladi. Bola mevaning ta'mini totib ko'rib, uning nomini aytib beradi. Bu o'yin orqali bolalarning sezish, idrok qilish jarayoni rivojlanadi.

«Bu qachon bo'ladi?»

Maqsad: Yil fasllarining o'ziga xos belgilari to'g'risidagi tasavvurlarini mustahkamlash. Jihoz: Qog'oz shakli to'rtga bo'linadi. Har bir qismida yilning 4 ta fasli tasvirlangan bo'ladi. Ishning borishi: Bola psixologning iltimosiga ko'ra, har bir faslning o'ziga xos xususiyatlarini, ta'rifini aytadi.

«Kerakli rasmni top»

Maqsad: Narsalarning nomini, va nima uchun ishlatilishini, joyini aniqlashga o'rgatish. Bolalarning tafakkurini o'stirish.

Jihoz: Ish mazmuni aks ettirilgan rasm. Ertalabki yuvinish, kiyinish, ovqatlanish kabi faoliyatlar aks ettirilgan mazmunli rasm bo'lishi mumkin.

O'yinni o'tkazish: mazmunli rasmlarning birortasi bolalarga ko'rsatiladi. Rasmlarda nimalar aks ettirilganligini bolalar yaxshilab ko'rib olganlaridan so'ng, biror bolaga rasmlarni stol ustiga qo'yib chiqish so'raladi. Rasmlarni qo'yib chiqqandan keyin, bolalarning birortasi chaqirilib, rasmda aks ettirilgan faoliyat haqida so'zlab berishni va stol ustiga qo'yilgan har bir buyumning nomini aytishni taklif etadi.

«Uchadi, uchmaydi»

Maqsad: Eshitish sezgisini, mantiqiy tafakkur va idrokni rivojlantirish.

Masalan: chumchuq - uchadi
ilon- uchmaydi

sigir- uchmaydi
bedana - uchadi

O'yinning borishi: bolalarga biror hayvon nomi aytiladi, bolalar aytilgan hayvon harakatini bajarib ko'rsatadilar, uchmaydigan hayvon nomi aytilsa, jimgina o'tiradilar.

«Kim chaqqon»

Maqsad: Ko'rish, harakat sezgilari, rangni va fazoviy munosabatlarni idrok qilish tushunchalarini rivojlantirish.

Ishning borishi: Stol ustiga 12 ta shakl tartibsiz holda yoyib qo'yiladi. Shakllar har xil rangda va kattalikda bo'lishi kerak. O'qituvchi bolalarning birini chaqirib shaklni tez topib berishni taklif etadi, shaklni tez topgan bola uni baland ko'tarib, uning nomini va nima uchun to'rt burchakligini, rangini, katta-kichikligini aytadi. O'yin oxirida g'oliblar aniqlanadi.

«Kimning qo'lida nima bor?»

Maqsad: O'quvchilarning sezgi, idrokini rivojlantirish.

Ishning borishi: Psixolog bolalarning doira bo'lib, qo'llarini orqalariga qilib turishlarini taklif etadi va qo'llariga olma, behi, sabzi, nok qo'yadi. Kimda olma bo'lsa, meni oldimga yugurib kelsin deydi.

Shu tariqa biror bir mevaning nomi aytilganda, bolalar birin - ketin psixolog yoniga keladilar, o'yin shu tarzda davom etadi.

«Tez javob ber»

Maqsad: Tafakkur turlarini rivojlantirish

Ishning borishi: (Bu o'yinni o'n yoshgacha bo'lgan bolalar bilan o'tkazish mumkin.) Psixolog bilan bolalar davra bo'lib o'tiradi. Qo'lidagi koptokni bolalarning biriga tashlab predmetning rangi yoki formasi, xususiyatlaridan birining nomini aytadi. Bola esa bunga mos biror so'zni tanlab koptokni qaytarib beradi.

Masalan: yashil - barg, o't, aylana - oy, quyosh. Bolalar o'yinni o'zlashtirgach qo'shimchalar kiritish mumkin.

«Uchta predmetning nomi»

Maqsad: Tafakkurning umumlashtirish jarayonini rivojlantirish.

Ishning borishi: Psixolog va bolalar davra bo'lib o'tiradilar. O'yinni olib boruvchi o'yin qoidasini tushuntiradi.

Men hozir bir so'z aytaman, sizlar shu so'zga mos keladigan 3 ta so'z to'plashingiz kerak.

Masalan: mebel - stol, stul, divan. Gul - atirgul, chinnigul, lola

O'quvchilar o'yinni o'zlashtirgandan keyin unga o'zgartirish kiritish mumkin yoki avval tarkibiy so'zlarni aytilishi, undan keyin umumiy so'zlarni topishi kerak. Cho'mich, qoshiq, qozon - oshxona buyumlari.

«Men ham»

Maqsad: Mantiqiy tafakkur va idrokni rivojlantirish.

Ishning borishi: O'qituvchi biror ertakni yoki hikoyani tanlaydi va bolalarga tushuntiradi. Hozir men sizlarga ertak aytib beraman. Sizlar ham ertakni qahramonlari bilan qo'shila olsangiz «Men ham» deb aytasiz. Bo'lmasa jimgina o'tirasiz. Pedagog men daladan gul terayapman..., tovuq 5 ta jo'jasi bilan men tomonga kelayapti... Shu payt kalxat keldi...

Tovuq jo'jalari bir tomonga, men esa boshqa tomonga qochdim... Har bir gapdan keyin pedagog pauza qiladi, ya'ni bolalarning fikrlashi uchun sharoit yaratishi kerak.

«Sharhning ipini top»

Maqsad: Bolalarni ranglarni ajratishga o'rgatish.

Mashg'ulot jihozi: Qog'ozdan qirg'ilgan har xil rangdagi shakllar va shu ranglarga mos qog'oz «ip»lar.

Ishning borishi: Stol ustiga sharlar va iplar alohida qo'yiladi. Bolalarga sharlarni o'z ipi bilan bog'lash lozimligini tushuntiriladi va sharlarning ipini topish aytiladi.

«Kim birinchi bajaradi»

Mashg'ulot jihozi: Ikki shishachada rangi bir xil bo'lgan 48 dona toshcha yoki tugmacha solib qo'yiladi.

Maqsad: O'quvchilarning irodasini tarbiyalash.

Ishning borishi: Ikki bola yuzma - yuz qilib stolga o'tqaziladi. Har biriga shishacha va 24 dona toshcha beriladi. Toshchalarni shishachaga bir donadan solishlari kerak. Sinfdagi boshqa bolalar ular ishini kuzatib turadi. Ishni kim birinchi tugatsa, g'olib hisoblanadi. O'yin shu tariqa davom ettiriladi.

«Kim aqlli»

Maqsad: Qo'l motorikasini rivojlantirish

Ishning borishi: Ikki quti gugurt stol ustiga qo'yiladi. Ikki bola qarama-qarshi tarzda stolga o'tiradi. Gugurt donalari tartibsiz ravishda yoyib qo'yiladi. Gugurt donalarini tartib bilan qutiga solish vazifasi topshiriladi. Qaysi bola gugurt donalarini tartib bilan joylashtirsa, tafakkur jarayonining yaxshi rivojlanganlik darajasini bildiradi. Bu o'yin orqali bolalarning ishchanlik qobiliyatlari rivojlantiriladi.

«Bu nimaning rasmi edi»

Maqsad: Idrokni rivojlantirish

Jihoz: Mushuk va itning to‘rt bo‘lak qilib qirqilgan rasmlari.

Ishning borishi: Ikki bola stolda qarama - qarshi tarzda o‘tiradi, stolda qirqilgan rasm bo‘laklari aralashtirib qo‘yiladi. Bolalarning har biriga mushuk va itning rasmini bo‘laklardan tiklash so‘raladi. Kim rasmni birinchi bo‘lib tiklasa, o‘sha bola g‘olib hisoblanadi. Bu o‘yin orqali bolalarning sezgi, idrok, diqqati rivojlanadi.

«Nima o‘zgardi»

Maqsad: Xotira, diqqat, sezgini rivojlantirish.

Ishning borishi: Stol ustiga yoki doskaga bir necha rasm qo‘yiladi. Bolalarga rasmlarni yaxshilab ko‘rishlari va eslab qolishlari aytiladi. Keyin bolalar ko‘zini yumib turadi, shu vaqtda rasmning bir yoki ikkitasining o‘rni o‘zgartirib qo‘yiladi.

Savol: Nimaning o‘rni o‘zgardi? Bola shuni topib, eslab qaysi rasmning o‘rni o‘zgarganini aytishi lozim.

«Yanglishma»

Maqsad: Bolalarning diqqati, esda saqlab qolishi va qayta esga tushirish jarayonlarini rivojlantirishga o‘rgatish.

Ishning borishi: Psixolog va bolalar davra bo‘lib o‘tirishadi. Doskaga ikki o‘quvchi chiqariladi. Bir o‘quvchi ikkinchi o‘quvchini boshdan oyoq kuzatib, uning kiyimlari qanaqa ekanligini va nomini ovoz chiqarib aytadi. O‘rtog‘ining kiyimlarini kuzatgan bolaning ko‘zi bog‘lanadi u orqa o‘girib turadi. Esda saqlab qolgan narsalarning nomini aytishi lozim. O‘quvchilar uni kuzatib, tekshirib turadi va «to‘g‘ri», «noto‘g‘ri» deb tasdiqlab turadi. O‘quvchi uch marta yanglishsa, o‘rniga boshqa o‘quvchi chiqariladi va o‘yin davom ettiriladi.

«Bu kim»

Maqsad: Sezgi, diqqatni rivojlantirish.

Ishning borishi: Psixolog va bolalar davra bo‘lib o‘tiradi. O‘rtaga bir bola chiqariladi, o‘rtoqlarini yaxshilab kuzatgandan so‘ng orqa o‘girib turadi.

Psixolog bolaga, men hozir o‘rtoqlaringdan birini kiyimining belgilarini aytaman, sen mening aytganlarimni yaxshilab eshitib, men kim haqida gapirayotganligimni topishing kerak, deydi. Masalan, sochi sariq, shapkasi oq, ko‘ylagi qizil.

Agar bola uning kim ekanligini topa olmasa, o‘rni almashtiriladi. Uch marta topgan o‘quvchi g‘olib hisoblanadi.